

Annales
Instituti
Archeologici

Godišnjak
Instituta za
arheologiju

XVII - 2021

UDK 902/904
ISSN: 1848 6363

Nakladnik/Publisher

INSTITUT ZA ARHEOLOGIJU
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

Adresa uredništva/Editor's office address

Institut za arheologiju/Institute of Archaeology
HR-10000 Zagreb, Jurjevska ulica 15
Telefon/phone 385 (0) 1 6150250
fax 385 (0) 1 6055806
e-mail: iarh@iarh.hr
http://www.iarh.hr

Glavna i odgovorna urednica/Editor in chief

Katarina Botić

Tehnički urednici/Technical editors

Katarina Botić
Marko Dizdar

Uredništvo/Editorial board

Marko Dizdar, Hrvoje Kalafatić, Ana Konestra, Siniša Krznar, Andreja Kudelić, Bartul Šiljeg, Asja Tonc, Marina Ugarković, Mario Gavranović (Austrija), Boštjan Laharnar, Alenka Tomaž (Slovenija), Vesna Bikić, Perica Špehar (Srbija), Miklós Takács (Mađarska)

Izdavački savjet/Editorial committee

Juraj Belaj, Saša Kovačević, Goranka Lipovac Vrkljan, Daria Ložnjak Dizdar, Branka Migotti, Ivana Ožanić Roguljić, Ante Rendić Miočević, Tajana Sekelj Ivančan, Tihomila Težak Gregl, Tatjana Tkalčec, Željko Tomičić, Ante Uglešić, Snježana Vrdoljak

Lektura/Language editor

Katarina Botić i autori / Katarina Botić and authors (hrvatski jezik/Croatian)

Prijevod na engleski/English translation

Kristina Deskar, Marko Maras i autori / Kristina Deskar, Marko Maras and authors

Korektura/Proofreaders

Katarina Botić

Dizajn/Design

REBER DESIGN
Umjetnička organizacija OAZA

Računalni slog/Layout

Hrvoje Jambrek

©Institute of archaeology, Zagreb 2021.

Annales Instituti Archaeologici uključeni su u indeks/
Annales Instituti Archaeologici are included in the index:
Clarivate Analytics services – Emerging Sources Citation Index
SciVerse Scopus – Elsevier, Amsterdam

Izrađeno uz financijsku potporu Ministarstva znanosti i obrazovanja Republike Hrvatske.
Made with the financial support of the Ministry of Science and Education of the Republic of Croatia.

E-izdanja. Publikacija je dostupna u digitalnom obliku i otvorenom pristupu na <https://hrcak.srce.hr/aia>
E-edition. The publication is available in digital and open access form at <https://hrcak.srce.hr/en/aia>

Ovaj rad licenciran je pod Creative Commons Attribution By 4.0 međunarodnom licencom /
This work is licenced under a Creative Commons Attribution By 4.0 International Licence

SADRŽAJ

Prethodna priopćenja

8 **Hrvoje Kalafatić
Bartul Šiljeg
Rajna Šošić Klindžić**

Rupe u mreži naselja sve manje: Bračevci – Bašćine, novootkriveni neolitički kompleks kružnih utvrđenih naselja i srednjevjekovnog sela

17 **Daria Ložnjak Dizdar
Marko Dizdar**

Istraživanja groblja kasnog brončanog doba u Dolini 2020. godine

22 **Andreja Kudelić**

Postupak izrade posuda iz kasnog brončanog doba na nalazištu Kalnik – Igrišće

33 **Antonela Barbir**

Slatkovodni školjkaši u prapovijesnim slojevima na lokalitetu Ilok – dvor knezova Iločkih

40 **Ana Đukić
Filip Franković
Tara Pivac Krpanić
Sanjin Mihelić**

Rezultati probnih arheoloških iskopavanja u Općini Lovas 2011. i 2017. godine

69 **Domagoj Perkić
Marko Dizdar
Hrvoje Potrebica
Ivan Pamić**

Prapovijesni grobovi na ravnome iz Nakovane na Pelješcu

82 **Domagoj Perkić
Marko Dizdar
Hrvoje Potrebica**

Grob s položaja Gomile u Zakotorcu na Pelješcu

104 **Asja Tonc
Ivan Radman-Livaja**

Tragovi tekstilne proizvodnje na Gradini Svete Trojice

CONTENTS

Preliminary reports

8 **Hrvoje Kalafatić
Bartul Šiljeg
Rajna Šošić Klindžić**

Filling the network gaps: Bračevci – Bašćine, new Neolithic circular enclosure and medieval village

17 **Daria Ložnjak Dizdar
Marko Dizdar**

Excavations at the Late Bronze Age cemetery of Dolina in 2020

22 **Andreja Kudelić**

The process of making vessels during the Late Bronze Age at the Kalnik – Igrišće site

33 **Antonela Barbir**

Freshwater bivalve from the prehistoric layers at the site of Ilok – Dvor knezova Iločkih

40 **Ana Đukić
Filip Franković
Tara Pivac Krpanić
Sanjin Mihelić**

The results of the trial archaeological excavations in the Lovas Municipality in 2011 and 2017

69 **Domagoj Perkić
Marko Dizdar
Hrvoje Potrebica
Ivan Pamić**

Prehistoric graves on flat terrain from Nakovana on Pelješac

82 **Domagoj Perkić
Marko Dizdar
Hrvoje Potrebica**

A grave at the Gomile site in Zakotorac on Pelješac

104 **Asja Tonc
Ivan Radman-Livaja**

Traces of textile production on the Sveta Trojica hillfort

112 Lujana Paraman
Marina Ugarković

O „helenističkom“ pogrebnom nalazu s Čiova kod Trogira

112 Lujana Paraman
Marina Ugarković

On the “Hellenistic” burial find from Čiovo near Trogir

123 Ivana Ožanić Roguljić
Bartul Šiljeg
Hrvoje Kalafatić

Rimska ruralna naselja u okolici Donjeg Miholjca

123 Ivana Ožanić Roguljić
Bartul Šiljeg
Hrvoje Kalafatić

Rural Roman settlements near Donji Miholjac

133 Ivana Ožanić Roguljić
Jere Drpić
Helena Nodilo

Rimsko ruralno naselje Lug kod Bjelovara

133 Ivana Ožanić Roguljić
Jere Drpić
Helena Nodilo

Rural Roman settlement of Lug near Bjelovar

142 Ana Konestra
Goranka Lipovac Vrkljan

Privjesak s likom Harpokrata iz rimske keramičarske radionice u Crikvenici (Ad Turres, sjeverna Liburnija)

142 Ana Konestra
Goranka Lipovac Vrkljan

The Harpocrates pendant from the Roman pottery workshop in Crikvenica (Ad Turres, northern Liburnia)

152 Ana Konestra
Fabian Welc
Paula Androić-Gračanin

Lokalitet na rtu Zidine u Loparu u kontekstu obalnih rezidencijalno-gospodarskih kompleksa otoka Raba

152 Ana Konestra
Fabian Welc
Paula Androić-Gračanin

The site at the cape Zidine in Lopar in the context of coastal residential and commercial complexes of Rab Island

171 Tatjana Tkalčec

Keramičke čaše iz burga Vrbovca u Klenovcu Humskom

171 Tatjana Tkalčec

Ceramic cups from the medieval castle of Vrbovec in Klenovec Humski

185 Sebatijan Stingl
Marijana Belaj

Religijska medaljica pronađena u grobu 253 u Gori kraj Petrinje

185 Sebatijan Stingl
Marijana Belaj

The religious medal found in grave 253 at Gora near Petrinja

Pregledni radovi

193 **Snježana Vrdoljak**

Uljevne kape (Gusszäpfen) i značaj ostave Brodski Varoš (Slavonski Brod)

204 **Asja Tonc
Marko Dizdar
Slavica Filipović**

Metalni nalazi s nalazišta Osijek – Vojarna, Učiteljski fakultet kao tragovi vojne prisutnosti

212 **Eduard Visković
Marina Ugarković**

Zaštitna arheološka istraživanja „kuće Škoko“ u Starom Gradu na otoku Hvaru

221 **Juraj Belaj
Sebastijan Stingl
Valerija Gligora**

O arheološkim istraživanjima ivanovačke kapele na lokalitetu Pakrac – Stari grad 2020. godine

228 **Juraj Belaj
Željko Krnčević**

O arheološkim istraživanjima lokaliteta Mukoš kraj Goriša 2020. godine

Stručni radovi

239 **Tea Kokotović**

Rezultati antropološke analize ljudskih koštanih ostataka s lokaliteta Mukoš kraj Goriša iz 2020. godine

247 **Mislav Fileš
Deniver Vukelić**

Oživljena povijest i komunikacija arheologije s javnošću

Review papers

193 **Snježana Vrdoljak**

Casting jets (Gusszäpfen) and the importance of the Brodski Varoš hoard (Slavonski Brod)

204 **Asja Tonc
Marko Dizdar
Slavica Filipović**

The metal finds from the site of Osijek – Barracks, Faculty of Education as traces of military presence

212 **Eduard Visković
Marina Ugarković**

Rescue excavation of “the Škoko house” in Stari Grad on Hvar island

221 **Juraj Belaj
Sebastijan Stingl
Valerija Gligora**

On the archaeological excavations of the chapel of the Knights Hospitaller at the site of Pakrac – Stari Grad in 2020

228 **Juraj Belaj
Željko Krnčević**

On the archaeological excavation of the site of Mukoš near Goriš in 2020

Professional papers

239 **Tea Kokotović**

Results of the anthropological analysis of the osteological material from 2020 excavations of Mukoš site near Goriš

247 **Mislav Fileš
Deniver Vukelić**

Living history and the communication of archaeology with the public

Kratki izvještaji

255 Jere Drpić

Arheološko istraživanje segmenta ceste Moždenec – Sudovec na položaju Zverinjak

258 Ivana Ožanić Roguljić
Mislav Fileš

Living Danube Limes; projekt dunavskog transnacionalnoga programa EU

Ostala znanstvena djelatnost Instituta za arheologiju

Asja Tonc
Kristina Turkalj

260-268

Short reports

255 Jere Drpić

Archaeological excavation of a segment of Moždenec – Sudovec road at the site of Zverinjak

258 Ivana Ožanić Roguljić
Mislav Fileš

Living Danube Limes; EU Danube Transnational Programme

Additional scientific activity of the Institute

Asja Tonc
Kristina Turkalj

260-268

Karta nalazišta

Map of sites

1. Ilok – dvor knezova Iločkih	12. Zvjerinjak
2. Općina Lovas	13. Klenovec Humski – Plemićki grad Vrbovec
3. Osijek – Vojarna, Učiteljski fakultet	14. Crikvenica – Ad Turres
4. Bračevci – Baščine	15. Lopar – rt Zidine
5. Donji Miholjac	16. Gradina Sveta Trojica
6. Brodski Varoš	17. Goriš – Mukoš
7. Dolina	18. Čiovo
8. Pakrac – Stari grad	19. Hvar – Stari Grad
9. Petrinja – Gora	20. Pelješac – Nakovana
10. Bjelovar – Lug	21. Pelješac – Zakotorac
11. Kalnik – Igrišće	

Lokalitet na rtu Zidine u Loparu u kontekstu obalnih rezidencijalno-gospodarskih kompleksa otoka Raba

The site at the cape Zidine in Lopar in the context of coastal residential and commercial complexes of Rab Island

Prethodno priopćenje
Antička arheologija

Preliminary report
Roman archaeology

Primljeno/Received: 11. 06. 2021.
Prihvaćeno/Accepted: 19. 09. 2021.

ANA KONESTRA
Institut za arheologiju
Jurjevska ulica 15
HR-10000 Zagreb
ana.konestra@gmail.com

FABIAN WELC
Institut za arheologiju Sveučilišta Kardinala Stefana Wyszyńskiego iz Varšave
Wóycickiego 1/3 (23)
PL-01-938 Varšava
f.welc@uksw.edu.pl

PAULA ANDROIĆ GRAČANIN
Institut za arheologiju Sveučilišta Kardinala Stefana Wyszyńskiego iz Varšave
Wóycickiego 1/3 (23)
PL-01-938 Varšava
paula.androic@gmail.com

Od 2013. godine projektom „Arheološka topografija otoka Raba“ otopnoj se arhologiji pristupa holistički i interdisciplinarno, obuhvaćajući sva razdoblja i arheološke zapise prisutne na otoku. Ipak, a uglavnom zbog niza novih podataka koji su prikupljeni kroz aktivnosti projekta, jedan znatniji segment istraživanja usmjeren je prema rimskim rezidencijalno-gospodarskim sklopovima koji se smještaju unutar otočnih polja ili uz obalu. Tako je fokus projekta kroz nekoliko posljednjih kampanja bio usmjeren na antički rezidencijalno-gospodarski ruralni kompleks koji je aktivnije funkcionirao od 1. do 4. stoljeća unutar uvale Siće, na rtu Zidine u sjeverozapadnom dijelu poluotoka Lopara na otoku Rabu. Neinvazivnim metodama istraživanja i dokumentiranja lokaliteta upotpunjena je ranija, ponešto opća slika ovog antičkog obalnog kompleksa. Daljinskim istraživanjima omogućeno je bolje razumijevanje gospodarenja ovim prostorom, dok je prva cjelovita analiza do sad poznatih pokretnih nalaza te vidljivih arhitektonskih struktura rezultirala mogućnošću jasnije interpretacije funkcije kompleksa zajedno s njegovom užom datacijom.

Ključne riječi: otok Rab, Lopar, rimska arhitektura, antika, kasna antika, daljinsko istraživanje

Since 2013, the “Archaeological topography of the island of Rab” project has approached the island’s archaeology holistically and interdisciplinary, tackling all periods and archaeological evidence present on the island. Nevertheless, mostly due to a large amount of new data, a significant segment of research is devoted to Roman residential and production complexes, located either in the island’s fields or along the coast. Thus, for the last few project campaigns, the site of the residential and production complex, roughly dated to the 1st – 4th century and located in Siće bay, on cape Zidine in the northwestern part of Lopar, was particularly in focus. By non-invasive field research and remains documentation the previous, somewhat general, picture of this coastal site was enriched by numerous new data. Remote sensing allowed a better understanding of the management of the wider areas, while a more comprehensive analysis of finds and visible architectural remains resulted in clearer interpretations of the function of the complex and its more precise dating.

Key words: Rab island, Lopar, Roman rural architecture, Antiquity, Late Antiquity, remote sensing

Položaj lokaliteta

Antički lokalitet na rtu (ili punti, kako se često navodi) Zidine nalazi se na sjeverozapadnom dijelu poluotoka Lopara na otoku Rabu, između uvala Siće na jugu i Dedan na zapadu. Vidljivi ostaci arhitekture koncentrirani su uz sjeverne obale uvale Siće, odnosno uz samu južnu obalu rta Zidine. Po svoj prilici sam je rt dobio naziv upravo prema vidljivim ostacima zidova, dok se prema Hrvatskoj osnovnoj karti cijelo šire područje sjeverozapadnoga dijela Lopara također naziva Zidine. Lokalno stanovništvo ovo područje pak naziva Gradi, a ono iznad uvale Dedan te iduću uvalu smještenu nešto sjevernije Zagradi/Zadgradi (sl. 1).

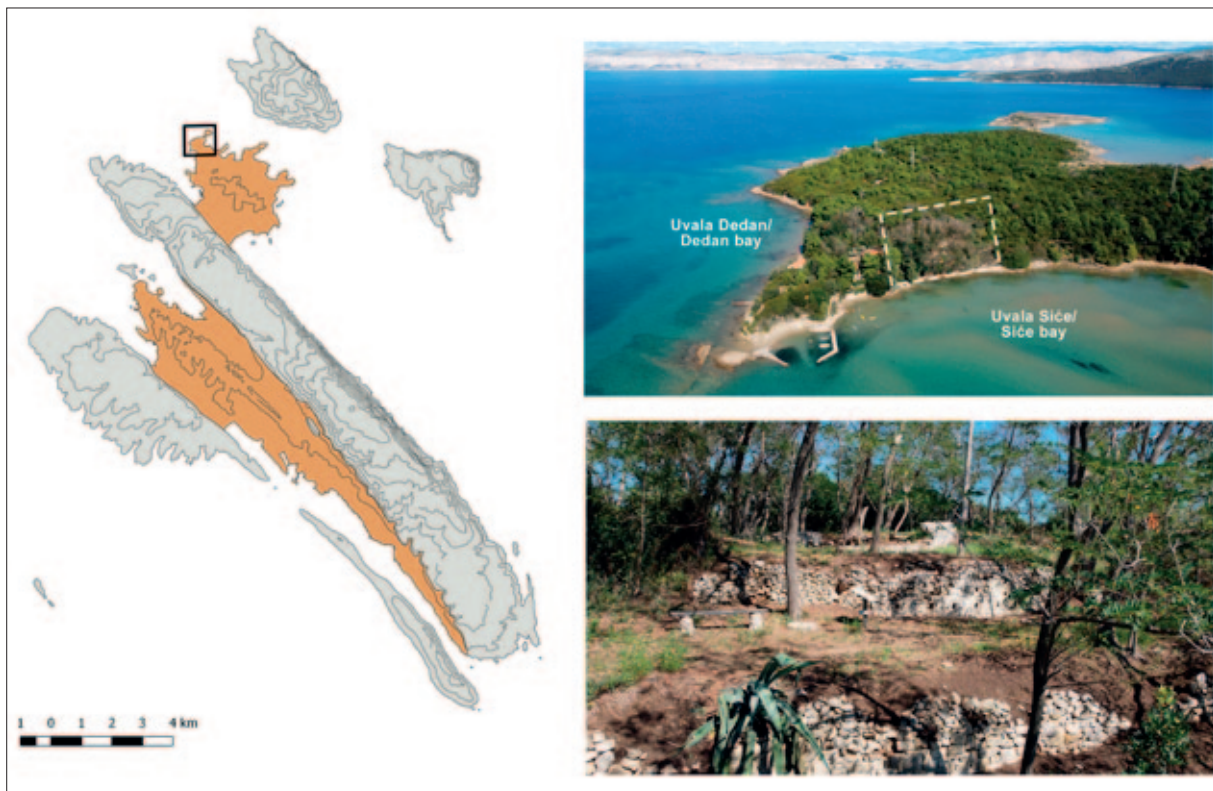
Lokalitet je orijentiran prema jugu, kako je rečeno, prema uvali Siće i pruža se na nekoliko terasa koje se strmo spuštaju prema obali, koja je ovdje visoka oko 2 do 3 m. Široka i plitka uvala Siće nalazi se na sjevernoj strani plovnaoga puta koji iz zaljeva Kvarnerić vodi u uvalu Lopar, koju pak zatvaraju rt Sorinj i SZ dio loparskoga poluotoka. U sjeveroistočnom dijelu uvale Siće nalazi se i danas aktivni izvor iz kojeg se kratkim (danas dijelom kanaliziranim) koritom voda ulijeva u more.

Kao i ostatak Lopara i njegov je sjeverozapadni dio nesumnjivo determiniran specifičnom morfoloijom odnosno geoloijom. Cijeli je loparski poluotok izgrađen od lapora i pješčenjaka, tzv. fliških naslaga koje datiraju u mlađe razdoblje srednjeg eocena (Malez 1987: 141 s ranijom bibliografijom). Zahvaljujući mineralnom sastavu flišnih podloga, odnosno različitoj otpornosti pojedinih dijelova flišnih naslaga na utjecaj atmosferilija, ovi su sedimenti podložni učestalim erozijama – tzv. selektivnim erozijama, stoga je reljef flišnih terena u pravilu vrlo raščlanjen (Toševski et al. 2012). Potonji su geološki procesi jasno vidljivi i na lokalitetu Zidine, na kojem je površinsko tlo ostalo sačuvano, tj. manje

izloženo utjecaju erozije upravo zahvaljujući sada već ostacima antičke arhitekture. Flišne su naslage ovdje iznimno značajne jer čine povoljan substrat za obradivo tlo. Plodnost tla potvrđena je i današnjom gustom mediteranskom vegetacijom u koju je rt i veći dio sjeverozapadnog poluotoka obrastao. Uzevši u obzir blizinu pitke vode (spomenutog izvora Siće), stratešku poziciju na plovnoj ruti unutar prirodno zaštićene luke odnosno uvale Siće, te plodno tlo u okolici, pozicija antičkog kompleksa na rtu Zidine zasigurno je osiguravala i svojevrsni opći prosperitet unutar prirodno atraktivnog okruženja. U antici se lokalitet po svoj prilici nalazio u ponešto drukčijem okolišu, kako s obzirom na nižu razinu mora, tako i s obzirom na eroziju (bilo u priobalnom ili kontinentalnom dijelu uvale Siće). Iako dosad nisu provedena istraživanja koja bi precizno determinirala razinu mora u antici za područje otoka Raba odnosno poluotoka Lopara, podaci prikupljeni za šire područje Kvarnera upućuju na razinu nižu između 1 do 1,5 m (Faivre et al. 2010: 132; 2011; Draganits et al. 2019: 5), no u slučaju uvale Siće, uz ostalo, potrebno je uzeti u obzir i sedimentaciju s kopna te morsku abraziju obale.

Dosadašnja istraživanja

Najstariji kulturni horizont na otoku Rabu nalazi se upravo na poluotoku Lopar, u uvali Siće, točnije u široj okolici istoimenog izvora pitke vode koji se nalazi u sjeveroistočnom dijelu uvale. Radi se o lokalitetu koji je slučajno otkriven 70-ih godina prošlog stoljeća, da bi sustavnije bio istraživani nekoliko godina kasnije. Terenskim pregledima sjeverozapadnog dijela poluotoka Lopara te manjim probnim sondiranjem u blizini spomenutog izvora prikupljen je veći broj litičkih

Sl. 1 Lijevo: otok Rab s označenim položajem lokaliteta Zidine; desno: zračni snimci šireg položaja i samoga lokaliteta na rtu Zidine (snimila i izradila ilustraciju: A. Konestra)

Fig. 1 Left: Rab island with the position of Zidine site; right: aerial images of the wider area and Zidine site (photos and illustration by: A. Konestra)

artefakata, odbojaka i sirovinskog materijala grupno disperziranih u široj okolici uvale Siće i rta Zidine. Ovaj je lokalitet isprva bio okarakteriziran kao gornjopaleolitičko naselje na otvorenom, zahvaljujući jakim erozijama u loparskom flišu koje su omogućile pronalazak površinskih litičkih nalaza ili pak nalaza u također erodiranim profilima kvartarnih naslaga. Glavnina pronađenog litičkog materijala, temeljem tipoloških karakteristika datira u gornji paleolitik, točnije u epigravetijen dok se dio prikupljenog materijala, pogotovo po revidiranim uvidima u materijal pripisuje kasnijim razdobljima mezolitika, neolitika, eneolitika te bakrenog doba (Malez 1987; Batović 1985; 1987; Komšo 2006; Karavanić et al. 2013). Jasan (stratigrafski) kontekst, pa tako i točniji položaj svih mikrolokacija na kojima je prikupljen arheološki materijala izostao je obzirom da se većinom radi o površinskim nalazima, no usprkos tome moguće je ustanoviti kako je šire područje uvale Siće i rta Zidine bilo nastanjeno, vjerojatno sa značajnim hiatusima, od gornjeg paleolitika dalje u prapovijest (Malez 1987). Ova su otkrića iz 70-ih godina prošloga stoljeća potakla daljnje terenske preglede Lopara ali i ostatka otoka Raba s ciljem boljeg razumijevanja naseljavanja otoka u najranijim vremenima. Tako je 1984. godine područje pronalaska litičkih artefakata još jednom sustavno pregledano te su uočeni i drugi artefakti koji potvrđuju dugotrajno nastanjivanje ovoga prostora (Batović 1985; 1987).

Antički je pak lokalitet na rtu Zidine očigledno značajno obilježio prostor na kojem se nalazi obzirom na ranije spomenutu toponimiju. Ipak, lokalitet počinje privlačiti veću pozornost relativno kasno; u prvoj polovici 20. stoljeća točnije 1914. godine njemački inženjer W. Schleyer opisujući otok Rab spominje i lokalitet Zidine te u svojem putopisu donosi njegove prve fotografije (Schleyer 1914: 46–47, sl. 17). W. Schleyer opisuje terasasto postavljene zidove građene od pravilnih vapnenačkih klesanaca vezanih vapnenim vezivom, a 150

m istočnije od vidljive arhitekture opisuje izvor čija je kaptaža izgrađena na isti način, pa i ovdje pretpostavlja postojanje starije arhitekture (Schleyer 1914: 46–47).

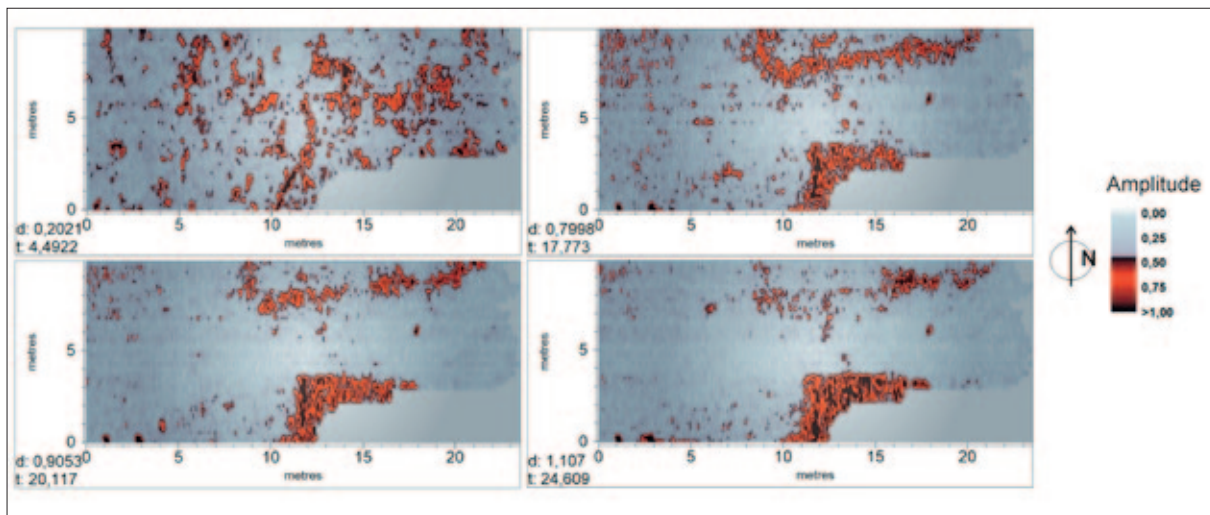
Lokalitet se u literaturi od tad između ostalog navodi i kao „grčki grad“ ili pak vojni logor (Skelac 2006), no bez obzira na relativno dobro sačuvane ostatke arhitekture te na bogate pokretne, površinske arheološke nalaze, ovaj antički kompleks ne privlači veću stručnu pažnju sve do 1987. godine kada se u podmorju akvatorija rta Zagrad (ili Zidine) provodi prvo hidroarheološko rekognosciranje inicirano brojnim antičkim artefaktima pronađenima u plićinama koje okružuju Zidine (Ružić 1987). Rekognosciranjem podmorja akvatorij je proglašen arheološki sterilnim te je sve do 2004. godine, tj. do privatno iniciranih geofizičkih istraživanja ovo područje bilo neistraženo.¹ Tom je prilikom na terasama pri samom južnom korijenu eponimnog rta provedena geofizička prospekcija, koja je rezultirala okvirnim definiranjem područja rasprostiranja arhitekture na oko 600 m² (Skelac 2006). Naredne, 2005. godine sondažnim se iskopavanjima željelo provjeriti stanje lokaliteta, struktura i dubina arheoloških slojeva i zidova pronađenih geofizičkim istraživanjem te se kompleks okvirno datirao (Radić Rossi et al. 2005). U istoj se kampanji provelo i probno podmorsko arheološko istraživanje koje je obuhvatilo pregled čitavog područja uvale, očistili su se ostaci arhitekture u zoni plime i oseke te su otvorene dvije arheološke sonde na udaljenostima od 12 odnosno 20 m od obale (Skelac, Radić Rossi 2005). Kopnena i podvodna arheološka istraživanja dala su rezultate koji omogućuju preliminarno razumijevanje ovog antičkog lokaliteta. Po istraživanjima iz 2004. i 2005. godine bilo je moguće zaključiti da se radi o antičkom, vjerojatno gospodarskom kompleksu nepoznatoga opsega i točne namjene koji je kroz nekoliko faza egzistirao u prvih pet stoljeća nove ere (Radić Rossi et al. 2005; Skelac 2006; Skelac, Radić Rossi 2006).

Sl. 2 a: ortofoto strukture 2; b: detalj građe strukture 1; c: detalj strukture 1.1; d: struktura 3, sačuvani i urešeni segmenti (snimile i izmjerile: A. Konestra, P. Androić Gračanin)

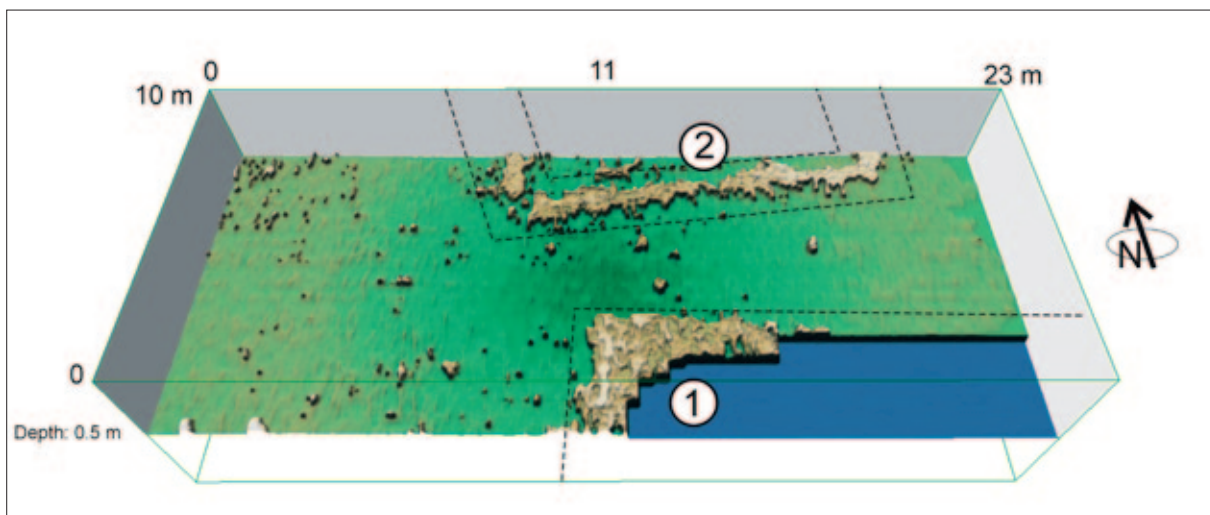
Fig. 2 a: orthophoto of structure 2; b: construction details of structure 1; c: detail of structure 1.1; d: structure 3, decorated segments preserved as well (photo and measurements by: A. Konestra, P. Androić Gračanin)

1 Na inicijativu turističke zajednice Lopara te Ive Olipa, voditelja obližnjeg kampa na Puntici Zidine, 2004. godine inicirana su i privatno financirana preliminarna arheološka istraživanja čiji su nositelji bili Hrvatski restauratorski zavod i Ministarstvo kulture, Konzervatorski odjel u Rijeci dok je arheološke radove izvodila tvrtka Geoarheo d.o.o.

Sl. 3 Rezultati mjerenja georadarom na različitim dubinama (obrada i ilustracija: F. Welc)

Fig. 3 Results of GPR measurements at various depths (data elaboration and illustration by: F. Welc)

Sl. 4 3D interpretacija rezultata mjerenja georadarom (obrada i ilustracija: F. Welc)

Fig. 4 3D interpretation of GPR measurements (data elaboration and illustration by: F. Welc)

Tijekom provedbe projekta „Arheološka topografija otoka Raba“ lokalitet na rtu Zidine više je puta reambuliran te je izrađen katalog nalaza koji su kroz godine sakupljeni na području lokaliteta, a uslijed erozije koja ispire arheološke slojeve s viših pozicija uglavnom su nalaženi dekontekstualizirani.² Detaljno čišćenje i uklanjanje vegetacije s lokaliteta, provedeno u sklopu radova pripreme i uređenja staza za potrebe projekta „Rab archaeological (t) races“,³ omogućilo je ponavljanje geofizičkih mjerenja i detaljno dokumentiranje vidljivih struktura, kao i detektiranje pojedinih građevinskih detalja koji prethodno nisu uočeni. Paralelno su provedena daljinska istraživanja temeljena na ortofoto snimkama ranijima od 1968. godine (Geoportall DGU) koje su omogućile uvid u možebitne strukture danas potpuno prekrivene gustom vegetacijom. S obzirom na nova saznanja o samom lokalitetu, nalazima te komparativnim lokalitetima na samom otoku, ali i šire, moguće je iznijeti neka nova viđenja o lokalitetu, njegovu razvoju i pojedinim značajkama.

2 Katalog je pohranjen u Centru za kulturu Lopar, a predan je i u Konzervatorski odjel u Rijeci dok je dio nalaza izložen u prostorima TZ Lopar.

3 Projekt, pod vodstvom Centra za kulturu Lopar, proveden je u sklopu programskog pravca „27 susjedstava“ – Rijeka EPK 2020.

Ostaci arhitekture i daljinska istraživanja

Na lokalitetu su vidljiva četiri zida koja se protežu u smjeru istok – zapad, a sačuvana su unutar južnih rubova terasa, dok se dvije kraće strukture protežu okomito u smjeru sjever – jug (sl. 1; 2; 5). Zidovi su sačuvani u različitim visinama, uglavnom do oko 1 – 1,6 m, osim najsjevernijeg, koji je sačuvan do maksimalne visine od 60ak cm. Strukture su položene na različitim nadmorskim visinama prateći reljef, odnosno padinu koja se na jugu strmo spušta prema moru. Osim u slučaju strukture 3, mahom im je vidljivo samo južno lice.

Najjužniji zid (Struktura 1) proteže se u dužini od oko 12 m, gubeći se na istoku unutar gušće vegetacije, dok je na zapadu oštećen i zatrpan, a nešto dalje javlja se suhozidna struktura koja prati isti smjer protezanja. Istočno se na ovu strukturu veže kraći zid protezanja sjever – jug, moguće kontrafor/potpornjak (Struktura 1.1). Lice oba zida građeno je od pravilnih vapnenačkih klesanaca različitih veličina, složenih u pravilne, ali debljinom različite redove vezane vapnenom žbukom, dok ispunu sačinjavaju lomljenici i veća količina vapnenog morta (sl. 2). Na sačuvanu antičku arhitekturu složen je recentniji suhozid. Širinu samog zida nije moguće odrediti, dok je kontrafor širok 60 cm i dugačak oko 1 m. Sjevernije,

6 m od opisane strukture, proteže se u dužini od 11 m slično građena struktura, sačuvane maksimalne visine od oko 1,5 m (Struktura 2). U istočnom dijelu strukture sačuvano je vanjsko lice, a zapadnije samo ispuna, koja se potom gubi, a rub terase dalje omeđuje suhozid koji približno prati protezanje antičkog zida. Na krajnjem zapadu ponovno se javlja manji dio ispune zida, stoga je nejasno pripada li strukturi na zapadu ili je riječ o drugom, samostojećem zidu (Struktura 2.1). Unutar sačuvanog lica zida vidljivo je šest pravilno raspoređenih četvrtastih otvora (prosječne dimenzije iznose 10 x 17 cm), smještenih 20ak cm od današnje hodne površine, dok je u gornjim redovima moguće razaznati još jedan do dva slična otvora (sl. 2a). Približno 1 m istočnije od opisane strukture proteže se kraći zid orijentiran sjever – jug, sa sačuvanom isključivo zidnom ispunom (Struktura 2.2). S obzirom da je u južnom dijelu oštećen, nije jasno radi li se o pregradnom ili obodnom zidu nekog prostora ili pak o još jednom kontraforu. Njegovo protezanje i položaj prate one kontrafora uz strukturu 1.

Daljnijih 6 m sjevernije proteže se još jedna gotovo istovjetna struktura, sačuvana u svom istočnom dijelu do 1 m visine i s oko 2 m dužine (Struktura 3). Prema zapadu, na samoj hodnoj površini, nalazi se urušeni segment zida približne dužine 4 m, još uvijek posve konstruktivno povezan. Zapadnije od urušenja nastavlja *in situ* niži segment zida dug oko 5 m.

Na krajnjem sjeveroistočnom dijelu lokaliteta proteže se još jedna, nisko (60ak cm) sačuvana struktura, istovjetnoga protezanja istok – zapad, od koje je sačuvana samo ispuna (Struktura 4).

Između opisanih struktura nalaze se ravne površine terasa, dok se sjeverno od strukture 3 i sjeverozapadno od strukture 4 proteže veća zaravan koja nastavlja i sjevernije, ali je ondje prekrivena gustim raslinjem. Južno od strukture 1 teren se naglo spušta i iznad samoga mora završava okomitom obalom visokom 3–4 m.

Nekoliko desetaka metara istočno od opisanog rastera zidova, na samoj hodnoj površini staze koja vodi do lokaliteta, uočena je zidna struktura koja se proteže u smjeru sjever – jug, a građena je vapnenačkim i pješčenjačkim blokovima vezanima žbukom. Zbog drukčije tehnike gradnje upitno je je li ona povezana uz sam lokalitet.

Valja napomenuti kako je u ranijim istraživanjima (Radić Rossi et al. 2005), na samome žalu ispod kompleksa zabilježeno postojanje manjeg segmenta zida, no opetovanim pregledima moguće je pretpostaviti kako bi se moglo raditi o urušenom dijelu nekoga od gore opisanih zidova. Naime, u samom obalnom profilu, koji je visok nekoliko metara, vidljivi su slojevi nastali erozijom arheološkoga materijala (pravilni tanji slojevi s izrazito usitnjenim ulomcima keramike, žbuke i drugog materijala), koji ne upućuju na postojanje *in situ* ostataka arhitekture neposredno u zoni plime i oseke. Nadalje, i kontrafor vezan na Strukturu 1 mogao bi indicirati da je potonja ujedno i najjužnija struktura kompleksa.

Georadarska mjerenja na lokalitetu Zidine provedena u sklopu projekta „Arheološka topografija otoka Raba“ obuhvatila su zaravan smještenu sjeverno od vidljivih arhitektonskih struktura, dok će se daljnjim radovima obuhvatiti šire područje lokaliteta. Mjerenjima se željela provjeriti metodologija i raniji rezultati (Skelac 2006; Skelac, Radić Rossi 2006) koristeći uređaj drukčijih karakteristika te utvrditi postoje li strukture i u zapadnom dijelu zaravni, iznad strukture 3, gdje ranijim istraživanjima nisu utvrđene.

Unutar poligona približnih dimenzija 10 x 24 m utvrđeno je postojanje dviju zona s arheološkim

ostacima u južnom i sjevernom dijelu poligona, čime su potvrđeni rezultati ranijih mjerenja, dok u Z zoni također nisu utvrđene strukture. U sjevernom dijelu poligona identificirana su tri zida po svemu sudeći četvrtaste strukture koja se proteže sjevernije, u zonu prekrivenu vegetacijom (sl. 3; 4: 2). U istočnom dijelu ova je struktura sondirana 2005. godine (Skelac 2006; Skelac, Radić Rossi 2006). Uz južni rub poligona, odnosno sa sjeverne strane strukture 3 utvrđeno je postojanje dijela manje četvrtaste strukture, a prema mapi anomalija moglo bi se raditi o bazenu zapunjenom urušenjem ili pak o manjoj prostoriji sa sačuvanom podnicom (usp. npr. Konestra et al. 2020: sl. 4). Istočni dio strukture gubi se u erodiranom profilu platoa, dok je moguće pretpostaviti kako se južni naslanja (ili strukturalno veže) na strukturu 3 (sl. 3; 4: 1).

Geofizičkim je mjerenjima dopunjen tlocrt vidljive arhitekture (sl. 5) te je potvrđeno da se strukture smještene na sjevernom platou razlikuju orijentacijom, što bi, zajedno s rezultatima probnih sondiranja (Skelac 2006; Radić Rossi et al. 2005) moglo upućivati na različitu kronologiju gradnje, ali i drukčiju funkciju (vidi niže).

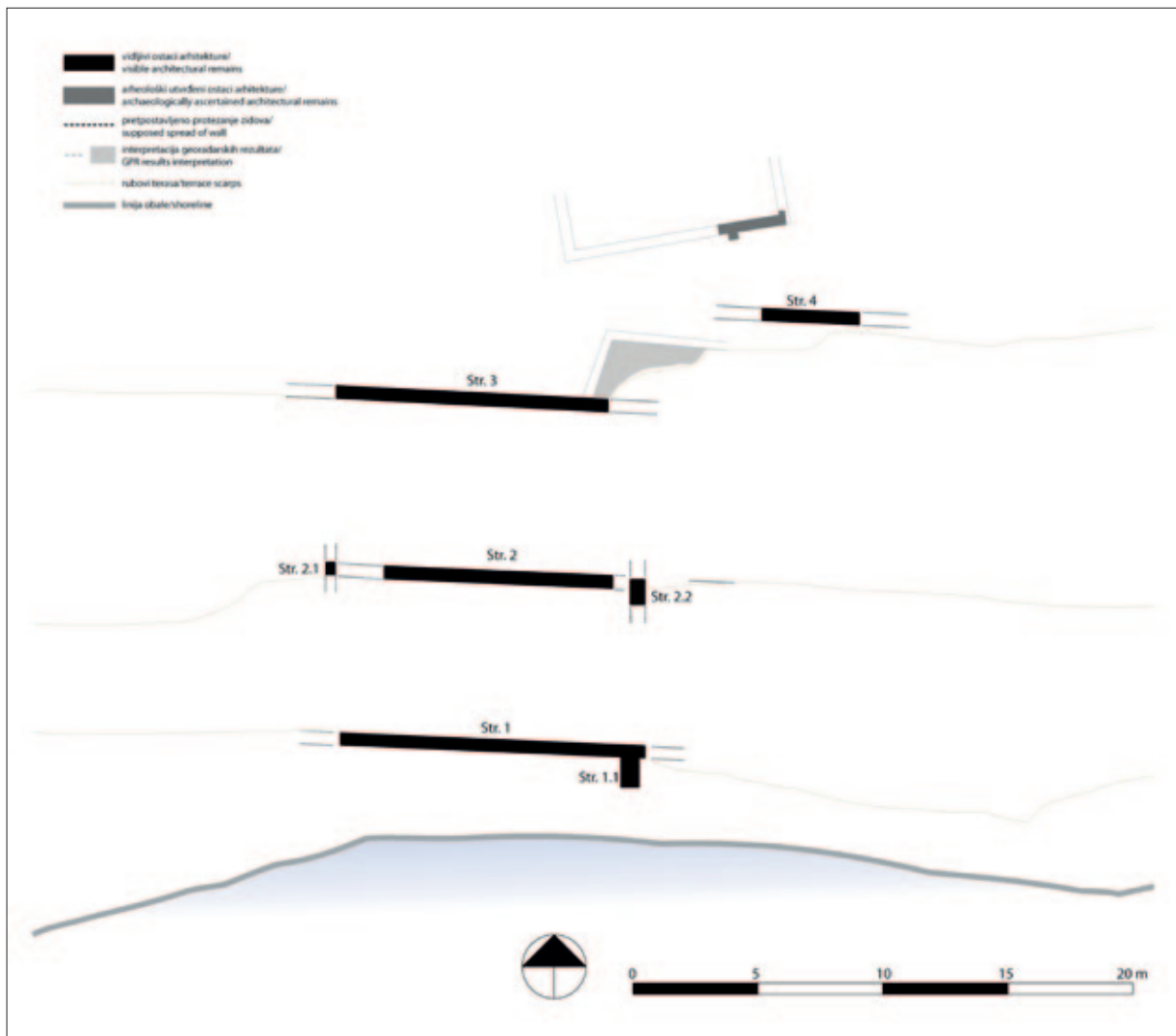
Analizom i obradom zračnih fotografija iz 1968. godine utvrđeno je kako su na njima vidljivi ostaci jedne od sačuvanih struktura na lokalitetu, dok su sjeveroistočnije primijećeni pravilni tragovi koji bi također mogli odgovarati strukturama sačuvanim u elevaciji (sl. 6–7). Usporedbom s katastrom iz 1824. godine razvidno je da katastarske čestice na lokalitetu ne prate protezanje antičke arhitekture (MAPIRE), a kako u spomenutoj sjeveroistočnoj zoni također nisu ucrtane čestice koje bi odgovarale ustanovljenom rasteru, vjerojatno je kako se vidljivi tragovi ne odnose na modernu parcelaciju. Usporedno, moguće je navesti situaciju nekoliko stotina metara sjeverno od lokaliteta, gdje se na ortofoto snimkama iz 1968. godine također naziru pravilne strukture, no one savršeno odgovaraju katastarskim česticama, stoga upućuju na recentniju podjelu obradivih površina. S obzirom na kazivanja lokalnoga stanovništva koje navodi postojanje nalaza i u uvali Ciganka, smještenoj sjeverno od arheološke zone na Zidinama, moguće je da se oni odnose upravo na sklop arhitekture koji je utvrđen na zračnim snimkama, odnosno na materijal erodiran s ovog položaja. Stoga će prioritet slijedeće kampanje terenskih istraživanja biti pregled navedenoga područja.

Pokretni nalazi

Slučajni nalazi koji su sporadično prikupljeni na lokalitetu kroz posljednjih 30ak godina, a ovdje će se tek preliminarno prikazati kao kronološki indikatori, ali i indikatori moguće tipologije lokaliteta odnosno pojedinih aktivnosti koje su se na njemu provodile,⁴ upućuju na duže vrijeme njegova korištenja.

Što se keramičkih nalaza tiče, najraniji se odnose na tipove kućanske i transportne keramike, među kojima se ističe rub amfore ravnoga dna Crikvenica tip 1, kojeg je moguće datirati kroz 1.–2. stoljeće (Lipovac Vrkljan 2009; 2017) (sl. 8: 1) i povezati uz transport lokalnog vina (Lipovac Vrkljan, Konestra 2018: 21–22). Lokalnoj ili regionalnoj, no moguće i sjevernoitalskoj proizvodnji mogli bismo pripisati i ulomak manjeg lonca pročišćene fature i vjerojatno skladišne namjene (sl. 8: 2). Uz tek lagano prema van zakošeni i zadebljani rub posjeduje snažno naglašeni prijelaz prema ramenu koje je ukrašeno dvama vodoravnim urezima. Analogije nalazi u sličnim

4 Kroz buduća istraživanja nalazi će se detaljno obraditi te potom cjelovito objaviti.

Sl. 5 Tlocrt zatečenog stanja s rezultatima georadarskih mjerenja i ranijih probnih sondiranja (snimak: P. Androić Gračanin; ilustracija: F. Welc, A. Konestra)

Fig. 5 Layout of visible architectural remains, results of geophysical measurements and earlier trial excavations (measurements by: P. Androić Gračanin; illustration by: F. Welc, A. Konestra)

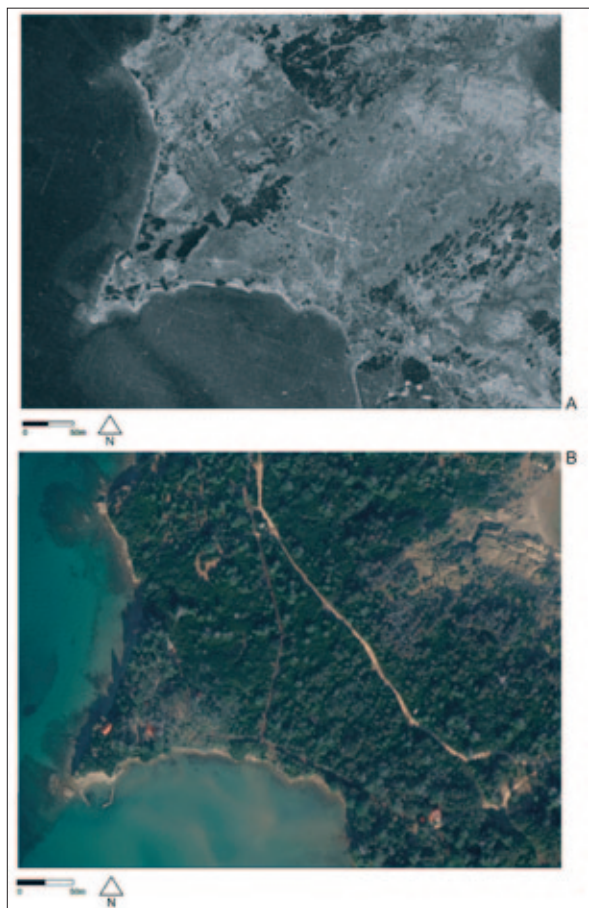
oblicima iz sjeverne Italije koji datiraju kroz 1. i 2. stoljeće (npr. Aquileia: Mian 2017: 191, Fig. 18: 4 s ranijom literaturom), a podsjeća i na pojedine primjerke lonca tipa L1 iz Crikvenice (Ožanić Roguljić 2012: 84, sl. 43; 2016: 60, kat. br. 54), s kojima moguće dijeli i fakturalne karakteristike. Na istočnom Jadranu ovi lonci u različitim inačicama čest su nalaz, posebno u Naroni (Topić 2004: 338, kat. br. 112–122), Tiluriju (Šimić Kanaet 2010: 38, kat. br. 1572–1573) i Puli, u većoj varijanti, gdje su korišteni kao urne (Matijašić 1991: T. 1; 2; 7–9 i dr.).

Istočnomediteranska sigillata B (ES B) prisutna je s tanjurom/zdjelom tip Hayes 80 (sl. 8: 4), koji datira u posljednja desetljeća 1. stoljeća te do 150. godine, odnosno kraja proizvodnje ove keramičke vrste (Hayes 1985: 69–70; Lund 2003: 127), a iznimno je čest na istočnojadranskim nalazištima (Parica 2008: 84–85; Borzić, Eterović Borzić 2015: 35–37, oboje s ranijom literaturom). Istoj keramičkoj vrsti pripada i zdjelica Hayes 74A (sl. 8: 5), nešto uže datacije koja obuhvaća razdoblje između 70. i 120. g. po. Kr. (Hayes 1985: 68) i također je dosta čest nalaz na istočnom Jadranu (Borzić, Eterović Borzić 2015: 35–39 s ranijom literaturom).

Na približno istu dataciju upućuje ulomak ruba tanjura s izvijenim rubom afričkog crvenopremazanog posuđa u produkciji A (ARS A) tipa Hayes 3B (sl. 8: 3),

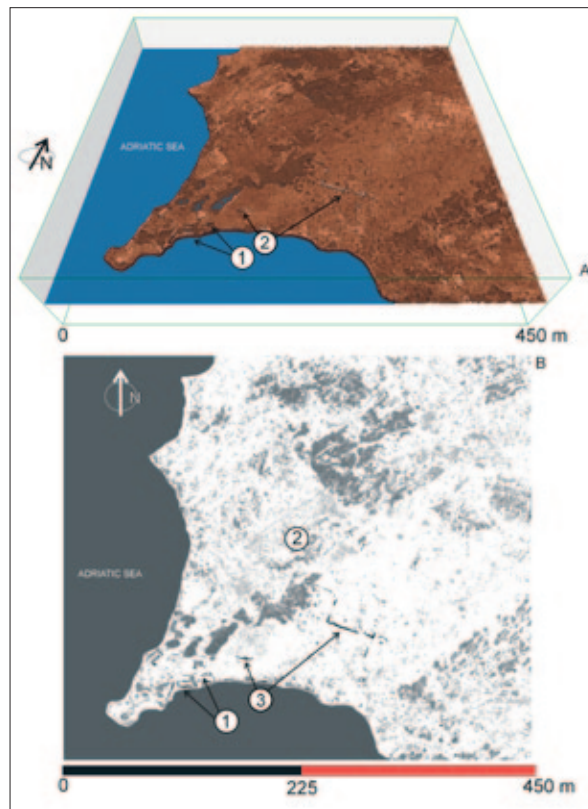
s a la *barbottine* cvjetnim ukrasom (Hayes 1972: 21–25). Ovi su tanjuri dosta česti duž istočnog Jadrana, a najbliža analogija potječe iz crikveničke keramičarske radionice (Ožanić Roguljić 2012: 23; Borzić, Eterović Borzić 2015: 45–46 s ranijom literaturom). Potonja keramička vrsta zastupljena je i kasnijim oblicima u D produkciji: vrlo čestim tipom tanjura Hayes 61A/B s datacijom u početak/sredinu 5. stoljeća (Bonifay 2004: 167, 171) i tanjurom s vodoravnim profiliranim rubom Hayes 67B koji datira od kraja 4. do polovice 5. stoljeća (Bonifay 2004: 173) (sl. 8: 6, 7).

Kuhinjsko posuđe na lokalitetu različitog je porijekla, koje varira s obzirom na kronologiju. Tako izvijeni i zakošeni rub tave s tragovima gorenja na vanjskoj strani pripada egejskom kuhinjskom posuđu (ECW), tipu Knossos 2 prema J. W. Hayesu (Hayes 1983: 107–108, Fig. 9: 103–109) (sl. 8: 8). Proizvodnja ovog posuđa potvrđena je u Fokeji, a pretpostavlja se i na egejskom otočju ili u Atici (Istienić, Schneider 2000: 343). Uvriježena datacija početka proizvodnje u 2. stoljeću prema posljednjim je istraživanjima pomaknuta u početak prethodnog stoljeća, a trajanje je moguće pratiti sve do 3., ako ne i 4. stoljeća (Hayes 1983: 107; Riccato 2020: 156). Iako nešto rjeđi u odnosu na tip 1, ovaj je tip također zastupljen na nalazištima istočnog Jadrana

Sl. 6 Ortofoto snimak šireg područja lokaliteta Zidine: A 1968. godine; B 2014. godine (obrada i ilustracija: F. Welc)

Fig. 6 Orthophoto of the wider area of Zidine site: A 1968; B 2014 (data elaboration and illustration by: F. Welc)

Sl. 7 A quasi 3D model temeljen na ortofotografiji iz 1968. godine: 1 recentni zidovi; 2 antički zidovi; B crno-bijela verzija 3D modela: 1 recentni zidovi; 2 recentne podjele parcela; 3 antički zidovi (obrada i ilustracija: F. Welc)

Fig. 7 A Quasi 3D model based on orthophoto from 1968: 1 modern walls; 2 Roman walls; B Black and white version of the 3D model: 1 modern walls; 2 modern field division; 3 Roman walls (data elaboration and illustration by: F. Welc)

(Istenič, Schneider 2000; Parica 2008: 90, T. 5: 3; Taras 2014: 211–212, sve s ranijom literaturom).

Na Zidinama prisutno je i afričko kuhinjsko posuđe (ACW) i to u nekoliko i inače najzastupljenijih inačica – lonac/kaserola Hayes 197 koji u ovoj varijanti datira u polovicu/kraj 2. – polovicu 3. stoljeća (Hayes 1972: 209; Bonifay 2004: 225) (sl. 8: 9), kaserola Hayes 23B u varijanti iz polovice/sredine 2. – ranog 3. stoljeća (sl. 8: 10) (Hayes 1972: 48; Bonifay 2004: 211) te poklopci Hayes 196A (druga polovica 2. – polovica 3. stoljeća) (Bonifay 2004: 226–227) i Hayes 182C (kraj 2. – 3. stoljeće) (Bonifay 2004: 217) (sl. 8: 11, 12).⁵

Uz proizvodnju kuhinjskog posuđa s jadranskog područja⁶ moglo bi se pak povezati nekoliko ulomaka rubova lonaca. Tako bi ulomak ruba lonca s „višećim“ izvijenim rubom (sl. 8: 13) mogao pripadati Tipu 38 iz Aquileie odnosno III d 2 s Invillina, koji je vrlo čest u regiji Friuli i pred-/alpskom prostoru (Slovenija, Austrija),

sjeveroistočnoj Italiji te na istočnom Jadranu (Bierbrauer 1987: 208–224, T. 75: 6–14; 1990: 64–65 *passim*, T. II: 12–13; Riccato 2020: 54–55). Datacija ovog tipa vrlo je široka i obuhvaća razdoblje od 4. do 7. stoljeća, uz moguće trajanje sve do 8. – 9. stoljeća (Bierbrauer 1990: 67–68; Riccato 2020: 54–55). Sličnoj posudi, moguće Tipu 39 iz Aquileie/III f 1 s Invillina (Bierbrauer 1990: 66, T. 3: 5; Riccato 2020: 55–56) mogao bi pripadati i manji ulomak sa zadebljanim rubom i utorom za poklopac (sl. 8: 14), dok bi ulomak zadebljanog ruba lonca s utorom za poklopac i ukrasom utisnutih nepravilnih točaka na ramenu mogao odgovarati varijanti III f 3 (Bierbrauer 1990: T. III: 7–8) (sl. 8: 15). Datacija i distribucija odgovaraju prethodnom tipu, no najveća im se pojavnost, barem na pojedinim lokalitetima, registrira u kontekstima 5. stoljeća (Riccato 2020: 55–56). Iako su ove posude često ukrašene različitim urezanim motivima, na ostalim loparskim ulomcima oni nisu uočeni s obzirom da su uglavnom nedovoljno sačuvani. Posude oba tipa javljaju se duž istočnog Jadrana, od Istre do Dalmacije, sa sličnim kronološkim rasponom (Juroš-Monfardin 1986: 211, 219, T. II: 1–2; Ruffieux 2010; Ožanić Roguljić 2018: 157–159).

Iz sjeverne Afrike (današnjeg Tunisa), potječe i nekoliko primjeraka amfora, unutar kojih su identificirani tipovi Africana IIC (2?) (sl. 8: 16) i Keay 25/Africana III (sl. 8: 17). Prvi tip odnosi se na cilindrične amfore datirane u kraj 3. – prvu polovicu 4. stoljeća koje su po svoj prilici korištene za transport *salsamente* (Bonifay

5 S obzirom na brojnost nalaza sjevernoafričke keramike na istočnom Jadranu, bilo stolnog ili kuhinjskog posuđa te dakako amfora, u radu nije moguće osvrnuti se na sve pojavnosti, stoga se upućuje na Pešić 2019 za sveobuhvatnu sistematizaciju podmorških nalaza. Za nalaze s obližnjeg Krka vidi Konestra 2015: T. 7: 15.

6 U radu će se koristiti ovaj naziv s obzirom na izrazito često javljanje ove vrste kuhinjskog posuđa upravo na navedenom području i u njegovu zaleđu. Karakteristika su mu uglavnom tamna (crna, siva) ili pak smeđa faktura s većom količinom primjesa (vapnenca i dr.) (Menchelli 2015: 208–209; Riccato 2020: 19–20, tip 9 i 10) te urezani ukrasi u vidu valovnica, zarezova/točaka i vodoravnih gustih linija moguće nastalih u proizvodnji, a ne s dekorativnom namjerom.

2004: 115), iako je nedavnim analizama na materijalu s Brača utvrđena prisutnost tragova ulja (Gluščić et al. 2020: 114, 117, tab. 6: 1). Loparski ulomak izrazito raznovrstanog tipa amfora Keay 25/Africana III, moguće pripada varijanti III B/Keay 25.3 (Bonifay 2004: 119, Fig. 64), no preciznu je analogiju teško definirati samo na temelju ulomka ruba. Datacija Keay 25 amfora smješta se u 4. i početak 5. stoljeća (Bonifay 2004: 122).

Porijeklom s istočnog Mediterana, preciznije s područja Palestine (Pieri 2005: 110), prisutna je amfora LR 4 (sl. 8: 18) od koje je sačuvana samo jedna ručka. S obzirom da je taj element nedovoljan za preciznu definiciju tipa moguće je samo navesti generalnu dataciju ovih amfora, čiji se početak smješta u 4. i traje sve do 8. stoljeće, a pretpostavlja se da su služile za transport u antici poznatoga vina iz Gaze (Pieri 2005: 109–114, Fig. 66).

Unutar keramičke građe s lokaliteta izdvaja se i nekoliko ulomaka građevinske keramike koji pripadaju četvrtastom tubulu kakvi su korišteni za vertikalni protok toplog zraka (usp. Konestra et al. 2020) koji bi mogao govoriti u prilog postojanju grijanih prostora ili termi unutar sklopa na Zidinama. Probnim su sondiranjem prikupljeni ulomci bojane zidne žbuke (Skelac 2006).

Među raznovrsnim metalnim nalazima, zbog svoje kronološko-tipološke osjetljivosti ističu se elementi nošnje – fibule i elementi pojasa. Najranija je varijanta brončane fibule moguće tipa Almgren 65b („ad arpa“, *Knotenfibeln*) od koje je sačuvan samo dio glave sa profiliranim spojem prema luku (sl. 9: 1). Na samoj glavi nalazi se rupica, kakva je primijećena i kod Almgren 65 fibula iz Codroipa, Sanzena, Moggia i Mechela (Demetz 1999: T. 2: 3; Ventura, Cividini 2007: 234, kat. br. 4, Fig. 2). Fibule ovog tipa javljaju se od druge četvrtine 1. st. pr. Kr., no najčešće su u Cezarovom dobu, okvirno od 60. do 40. – 30. godine, dok se rijetko javljaju sve do srednjega Augustovog doba (Demetz 2008: 29). Tipičan su masovni proizvod sjeverne, posebice sjeveroistočne Italije i gornjojadranskoga prostora (Buora et al. 1992: 73; Demetz 1998: 139; 1999: 27–38; 2008: 28–29), međutim česte su i u srednjoj Europi dok se na istočnom Jadranu javljaju mahom na obalnim lokalitetima (Ivčević 2001: 327–334), pa je tako i iz obližnjih Crkvenice i Osora poznato nekoliko sličnih, tip A 65A fibula (Dizdar, Tonc 2013: 54; Blečić Kavur 2015: 221–222).

Kronološki nešto kasnija koljenasta je fibula s polukružnom potpornom pločicom i po svoj prilici spiralom te urezima ukrašenom pločicom na kraju noge (sl. 9: 2) izrađena od bakrene slitine. Iako nema sačuvanu spiralu i iglu, vjerojatno pripada tipu Jobst 13C, kojeg pojedini autori datiraju u drugu polovicu 2. i početak 3. stoljeća (Sedlmayer 1995: 45; Buora 2003; 2007: 249; Genčeva 2004: 108 (16b); Ortisi 2008: 42, kat. br. 508–522) ili duže, kroz 3. stoljeće (Koščević 1999: 30; Ivčević 2002: 239–240, kat. br. 141). Fibula sa Zidina nalazi vrlo blisku analogiju u primjerku iz podvelebitske Stinice, nažalost bez konteksta nalaza (Koščević 1999: 30, br. 9), te s jednim primjerkom s Tonovcovog grada, koji posjeduje vrlo slično ukrašenu pločicu na kraju noge (Milavec 2011: T. 2: 5), a kojeg T. Milavec smješta u tip Jobst 13D⁷ te datira u kraj 2. i prvu polovicu 3. stoljeća (Milavec 2011: 23). Kao i ostale inačice koljenastih fibula i ovaj je tip dosta rasprostranjen na području Carstva (Ortisi 2008: 44), a jedno od proizvodnih središta smješta se u Panoniju (moguće i Sisak, Koščević 1980: 28, 36). Ipak, za sada je nešto rjeđi u Dalmaciji, barem ako je

suditi prema salonitanskim primjercima koljenastih fibula (Ivčević 2002: 239–240; usp. i Šeparović, Uroda 2009: 11, kat. 119), no dosta je čest na gornjem Jadranu i u sjevernoj Italiji, posebno u Aquilei i okolici (Buora 2003: 540; Ortisi 2008: 42), što M. Buora povezuje uz pojedina vojna kretanja i usku vezu srednjodunavskoga limesa s glavnim civilno-trgovačkim središtem gornjeg Jadrana (Buora 2003: 540), no to ih ne mora nužno dovoditi u vezu isključivo s vojnim miljeom (Buora 2007: 249–250), dapače, pojedini prikazi govore u prilog njihovog korištenja i kod žena (Ortisi 2008: 42, 44).

Nešto kasnija fibula sa Zidina pripada lukovičastim fibulama i također je izrađena od bakrene slitine, lijevanjem u kalupu (sl. 9: 3). Sačuvani su luk trapezoidnog presjeka i zglobni tuljac poligonalnog (šesterokutnog) presjeka s lukovicama jajasto/ččešerastog oblika i dvostrukom profilacijom na spoju.⁸ Istovjetni kuglasti element nalazi se na glavi fibule. Prema navedenim karakteristikama, iako joj nedostaje noga, mogla bi pripadati tipu Pröttel 1A i datirati od druge polovice 3. stoljeća do dvadesetih godina 4. stoljeća, odnosno u razdoblje između 260./280. i 320. godine, iako su brončani primjerci najčešći na prijelazu stoljeća (Pröttel 1988: 349–353; usp. i Paul 2011: 40, T. 1: B5).⁹ Na području Kvarnera lukovičaste su fibule za sada poznate s Tarsatičkog principija (Višnjić 2009: 158–159), Pavlinskoga trga u Rijeci i s lokaliteta Draga – Brig u riječkom zaleđu,¹⁰ mahom u kasnijim inačicama, dok su generalno iznimno čest nalaz, pa i u Dalmaciji (Ivčević 1999: 137; Šeparović, Uroda 2009: 12, kat. 143–151; usp. Palumbo 2001: 126). Rasprave o funkciji i korištenju ovih fibula često ih povezuju uz visoko rangirane osobe, posebno kada je riječ o laborirano ukrašenim predmetima od plemenitih kovina, i uz vojsku (Petković 2010: 123; Van Thienen, Lycke 2017: 58–59; Collins 2017: 41–43), iako bi primjerci pronađeni u ženskim i adolescentskim grobovima te široka distribucija mogli govoriti u prilog njihova korištenja i izvan vojno-administrativne sfere (Swift 1999: 132–133 za prvu pojavu posebno u Panoniji; Palumbo 2001: 136; Cocciantelli 2012: 219; Schierl 2008: 62; Collins 2010: 64–65). U tom je kontekstu naznačena i kronološka komponenta u korištenju i shvaćanju ovih predmeta, od moguće isključivo vojnog u 3. do administrativno-elitnog, odnosno kao opće „oznake“ autoriteta kroz 4. i 5., a potom simboličnog u 6. stoljeću, kada ove fibule definitivno nestaju iz arheoloških zapisa, iako će se još neko vrijeme zadržati, upravo zbog svoje simbolike, u umjetničkom izričaju (Theuws 2009: 312; Petković 2010: 123–124; Van Thienen 2017: 120–124; Van Thienen, Lycke 2017: 58–59; Fleming 2020: 374).

Dva ulomka spiralnih navoja fibula, jedan željezni i jedan brončani, ukazuju na moguće postojanje još nekih tipova, no čija rekonstrukcija samo prema tim elementima nije moguća.

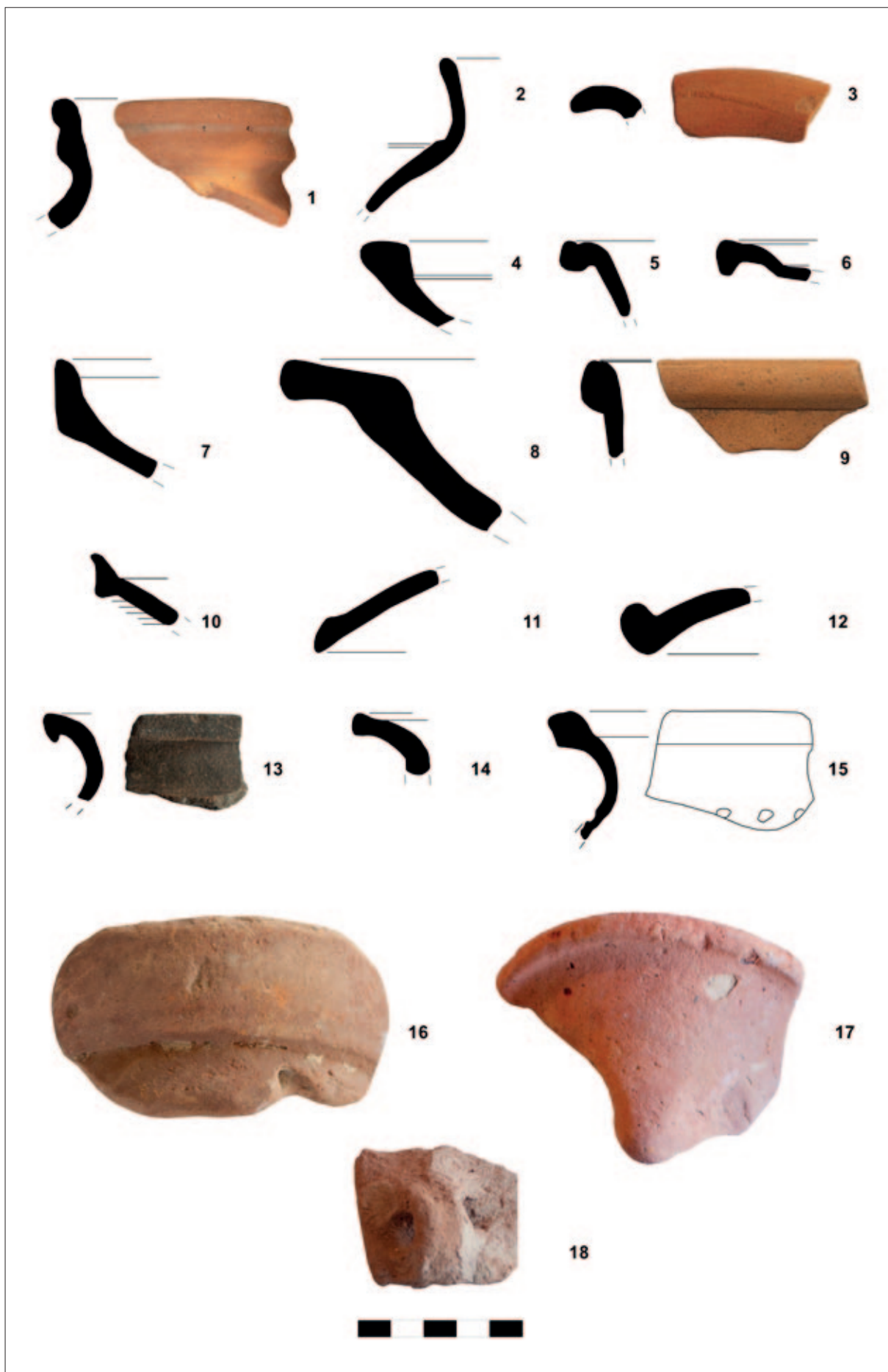
Uglavnom u 4., te moguće 5. stoljeće smješta se ulomak narukvice sa zoomorfnim prikazom na kraju obruča (sl. 9: 4). Stilizirani prikaz životinje, s uskom izduženom njuškom i otvorenim ustima, zadebljanim obrazima (ili ušima?) i tek naznačenim urezanim linijama na vrhu glave, nalazi analogije u nekoliko sisakskih primjeraka za koje se smatra da bi mogli prikazivati lava, zmiju ili psa (Koščević 1991: 33, T. VIII: 101, 103; IX:

7 S obzirom da primjerak s Raba nije očišćen trenutno nije moguće odrediti nalazili se na potpornoj pločici ukras kao na navedenom tipu.

8 Ova se karakteristika javlja kod fibula iz Norika, Recije i Panonije, pa bi im se proizvodnju moglo smjestiti na dunavsko područje (Swift 1999: 44, 52).

9 Za bogatu povijest istraživanja i tipologije ovih fibula vidi posljednje u Van Thienen 2017: 98–100 *passim*.

10 Fibula s Pavlinskoga trga: PPMHP 151380 (<https://digitalni.ppmhp.hr/?pr=i&id=827374>); fibula iz Sušacke drage: PPMHP, AO-AZ 1088.

Sl. 8 Slučajni keramički nalazi (snimila, izradila crteže i ilustraciju: A. Konestra)

Fig. 8 Chance pottery finds (photo, drawings, and illustration by: A. Konestra)

104–107; De Marchi 1997: 129; Butti Ronchetti 2000: 68), no prema širim analogijama prikaz se identificira sa zmijom, a tip pripada raširenim narukvicama s razdvojenim završecima (*penannular bracelets; armille a testa di serpi*) Butti Rinchetti tip P3 (Butti Ronchetti 2000: 77–78; Tav. II). Tip sa završecima koje E. Swift definira kao tip 10 posebno je čest u Reciji i Noriku (Swift 1999: 91), ali i Panoniji (Koščević 1991: 33) te sjevernoj Italiji, gdje je definirano više tipova i pod-tipova (Butti Ronchetti 2000).¹¹ Nekoliko je primjeraka poznato iz Čitluka i Salone, gdje su pripisane lokalnoj proizvodnji (Ivčević 1994: 248–249; Koščević 2008: 271–272, kat. br. 106–109). Pojedini autori smatraju kako je riječ o izrazito čestom, tipološki raznolikom, a posljedično vjerojatno i jeftinom nakitu koji se, prema nalazima iz nekropola mogao nositi zasebno ili u skupinama od više primjeraka (De Marchi 1997: 129; Butti Ronchetti 2000), a osim na prostoru iza Alpa mogao se, barem u inačici P.2A, proizvoditi i u jednoj sjeveroitaljskoj radionici (De Marchi 1997: 130, 131; Butti Ronchetti 2000: 81–82). Također, prema F. Butti Ronchetti, moguće je da se oblik zadržava i nešto kasnije (Butti Ronchetti 2000: 68), dok M. De Marchi naglašava kako su raniji primjerci pažljivije izrađeni, dok se kasniji odlikuju masivnijom izradom prstena i shematiziranim ukrasom (De Marchi 1997: 130; usp. i Ivčević 1994: 248–249). U raspravama o mogućem korištenju, ali i simboličkom značenju ovih narukvica, ističe se dakako raširena, vjerojatno ženska moda kasnocarskoga razdoblja, ali i njihova moguća povezanost uz simboliku zmije, posebno u kontekstu nekropola ili u sklopu izidijačkih i dionizijskih kultova (De Marchi 1997: 130, 132; Koščević 2008: 247).

U kasnoantičko razdoblje datiraju i dva pojasna jezičca te brončana pločica koja vjerojatno također pripada pojasnoj garnituri. U prvom je slučaju riječ o tzv. amforastim jezičcima (sl. 9: 5, 6) (Koščević 1991: 70; Radman-Livaja 2004: 99; Fabijanić 2009: 128–129) koji se javljaju u više srodnih tipova i inačica, pa se tako primjerci sa Zidina mogu svrstati u Form B, type a prema M. Sommeru (1984: 49–50) ili Type b prema C. J. Simpsonu (1976: 199, Fig. 4: 7–10), no s ponešto različitim oblikovanjem gornjeg, spojnog dijela: u prvom je slučaju oblikovan četvrtasto, a u drugom trapezasto, iako je u oba slučaju gornji dio dosta dugačak i u središnjem dijelu sroliko sužen, što ih približava varijanti iz tršćanskog muzeja koju donosi M. Sommer (1984: T. 19: 6). Također, u oba su se slučaja jezičci direktno fiksirali na pojas pomoću zakovica, od kojih se jedna i sačuvala na jezičcu sl. 9: 5. Ipak, nešto se više može reći samo o potonjem primjerku koji je cjelovitije sačuvan. Na donjem, elipsasto oblikovanom dijelu prisutan je utisnuti ukras jedne središnje jednostruke kružnice oko koje su križno raspoređene četiri manje dvostruke kružnice.¹² Oblik proboja smještenih između samoga jezičca i njegovog gornjeg, spojnog dijela, nije moguće rekonstruirati jer im je vanjski okvir oštećen, no prema analogiji vjerojatno je da su bili bubrežasto oblikovani. Ovakvi jezičci standardni su dio kasnoantičkih pojasa, pa tako i onih s okovima u obliku propelera, a datacija tipa smješta se u 4. i početak 5. stoljeća (Višić-Ljubić 1994: 27–28, kat. br. 5–6; Ivčević 2004: 161; Fabijanić 2009: 129; Tomažinić 2017: 427, 431–433).

Predmet na sl. 9: 7, dio je duže i uske brončane pločice koja je na jednom kraju stanjena i ima rupicu

za zakovicu ili neki drugi oblik pričvršćivanja, dok joj je drugi kraj zaobljen, no vjerojatno je da je završetak odlomljen, odnosno da predmet nije sačuvan u punoj dužini. Naime, na jednoj se plohi predmeta nalazi ukras od tri trostruke koncentrične kružnice, od kojih je ona pri vrhu predmeta tek parcijalno sačuvana. Postoji i mogućnost da je vrh predmeta izlizan od korištenja. Zbog fragmentarnosti teško je sa sigurnošću utvrditi funkciju predmeta, međutim prema pojedinim analogijama moglo bi se raditi o ukrasnoj pločici pojasne garniture koja nalazi analogije, iako ne posve precizne, sa sličnim predmetima iz Invillina-Ibliga u Friuliju (Bierbrauer 1987: T. 48: 2, 3) s datacijom u Period III (5. – 7. stoljeće), Brè-Aldesaga (Canton Ticino) (Butti Ronchetti 2000: 46, 48, Fig. 5) s datacijom u 4. stoljeće, Altina (Possenti 2010: 175, 178, n. 16) gdje je slična pločica datirana u kraj 4. – početak 5. stoljeća, te niza lokaliteta uglavnom u sjevernoj Europi (Kontny, Rudnicki 2020: 512–513, Fig. 14.2: 8 s ranijom literaturom) s datacijom u 5. stoljeće.¹³ Ukoliko je predmet ipak sačuvan u više-manje punoj dužini moglo bi se raditi o pojasnom jezičcu kakve donosi M. Sommer (1984: 4, 79, Taf. 80: 3; 81: 2; 85: 2 s ranijom literaturom), a uglavnom potječu s galsko-rajnskog i dunavskog područja gdje datiraju u prvu polovicu 4. stoljeća odnosno razdoblje od kraja 3. do 5. stoljeća. Kako ističe M. Zagermann za grupu predmeta u koju ubraja i pojedine slične ovdje opisanom rapskom (Zagermann 2014: 364–365), ponekad je teško identificirati preciznu funkciju dodatnih elementa pojasnih garnitura, no u ovom bi se slučaju moglo raditi o jezičcu pomoćnoga remena.

Još bismo jedan fragmentarno sačuvani predmet mogli povezati uz pojasne garniture, također vjerojatno s funkcijom jezičca ili eventualno ukrasne pločice (sl. 9: 8). Brojne, međutim ne suviše precizne analogije mogle bi ipak ukazivati na prvu funkciju i identificirati predmet kao pravokutni jezičac dugmetastog donjeg završetka te bi mogao datirati u nešto ranije rimsko razdoblje (usp. Koščević 1991: 69, sl. 463–470).

Predmet koji upućuje na osobni inventar, ali posredno i na pojedine predmete koji su se koristili u kućanstvu, jest ulomak brončanoga prstena s ključem, kakvi su po svoj prilici korišteni za zaključavanje škrinja ili kutija, odnosno za brave manjih dimenzija (Koščević 1991: 41–42; Čargo 2002: 552; Ivčević 2014: 147; Milovanović, Mrđić 2016: 244; Busuladžić 2018: 124) (sl. 10: 1). Riječ je o tipu 5d prema H. Guiraud (1989: 191, Fig. 32) s ključem postavljenim pod pravim kutom u odnosu na prsten. Prsten-ključevi mogli su se nositi kao privjesci ili kao nakit (Guiraud 1989: 191; vidi npr. Koščević 1991: sl. 606), iako pojedini autori smatraju da ovaj tip nije korišten kao prstenje, s obzirom na funkcionalnu nepraktičnost (Busuladžić 2018: 124), drugi unatoč tome smatraju da su se mogli nositi na prstu (Guiraud 1989: 191), na što bi upućivali i pojedini nalazi iz nekropola (Milovanović, Mrđić 2016: 256). Ovaj tip ključeva povezuje se uz opružne brave (Mihovilić 1979: 228; Milovanović, Mrđić 2016: 249), a datacije koje predlažu različiti autori prilično su raznovrsne, pa im se početak korištenja smješta od 1. stoljeća ili tek od sredine 2., a trajanje do 4. stoljeća, iako su posebno česti u 3. stoljeću (Mihovilić 1979: 228; Guiraud 1989: 193; Milovanović, Mrđić 2016: 251; Busuladžić 2018: 125). Prsten-ključevi čest su nalaz na raznovrsnim tipologijama lokaliteta i diljem carstva, a nalazi iz grobova ukazuju da su ih podjednako koristili žene, muškarci i djeca (Guiraud

11 Za distribuciju u sjevernoj Europi vidi Swift 1999: 561–562, Fig. 217.

12 Precizna analogija za ukras nije pronađena, što ne treba čuditi s obzirom na iznimnu raznolikost kako oblika tako i ukrasa koji se javljaju na jezičcima ovoga tipa.

13 Brojne analogne predmete donosi i M. Sommer (1974: 53: 3–10; 57: 3, 5; 58: 6–9 i dr.).

1989: 193; Koščević 1991: 41; Milovanović, Mrđić 2016: 244, 256 s ranijom literaturom; Busuladžić 2018: 124).

Iz repertoara metalnih predmeta moguće je izdvojiti nekoliko funkcionalnih predmeta korištenih u ribarstvu. Riječ je o brončanoj udici (sl. 10: 2), dosta čestom nalazu na obalnim (no ne isključivo) lokalitetima Dalmacije (Milavec 2011: 52, T. 16: 1–8; Romanović 2016: 47, kat. br. 10–35, 36–42: 2020: 229–235), a na Kvarneru najbliža analogija nalazi se u keramičarskoj radionici u Crikvenici (Lipovac Vrkljan, Konestra 2017: 52, sl. 2). Olovni tuljci sl. 10: 3, 4 pripadaju tipu PLIX2/Galili L23 (Bernal Casasola 2010: 112–114; Galili et al. 2002: 184, 187–188, 197–198, Fig. 2) utega za mrežu koji su izrađeni od savijenih olovnih pločica. Takvi su se utezi koristili za okrugle mreže za bacanje, no slične su inačice korištene i na povrazima na ribarskom štapu (Romanović 2016: 47; 2020: 237–238). Na ruralnom gospodarsko-rezidencijalnom lokalitetu u uvali Podšilo u Loparu također su pronađeni slični utezi (Welc et al. 2019: 16), kao i na nizu obalnih lokaliteta Dalmacije, a najbliži je onaj Jadranovo – Lokvišća nedaleko Crikvenice (Rosić 2011: 11–12; Romanović 2016: 47, kat. br. 54–58; Lipovac Vrkljan, Konestra 2017: 52, sl. 2; vidi i Romanović 2020: 237–238). Olovni uteg (?) sl. 10: 5 ponešto je

drukčije izrade i upitno je njegovo korištenje u ribarstvu. S obzirom na nekoliko amorfnih ulomaka olova (sl. 10: 6) nije isključeno da se na samom lokalitetu odvijala i aktivnost taljenja olova, moguće u svrhu proizvodnje ili recikliranja olovnih predmeta ili pak u građevinske svrhe (Duvauchelle, Monteix 2013; Dubuis 2013).

Iako glavninu numzmatičke građe tek treba podrobno obraditi, preliminarno je moguće reći da dominiraju kasnoantičke emisije (mahom 4., ali i 3. stoljeće), a za sada najraniji zabilježeni novac onaj je cara Trajana.

Osim metalnih i keramičkih nalaza, u interpretaciji pojedinih aktivnosti, ali i značajki samoga kompleksa na Zidinama pomažu i rijetki, ali značajni kameni nalazi. U prvom se kontekstu može interpretirati ulomak većeg kamenog (vapnenačkog) tarionika, od kojeg je sačuvan dekorativni izljev (Déonna 1938: 112; Davidson 1952: 122–123) (sl. 11). Pripada tipu s niskim recipijentom i zaobljenim profilom (tip 1 prema Caffini 2010: 167), varijanti većih dimenzija, dok izljev sa štitasto oblikovanim spojem s recipijentom pripada Tipu 2 s Delosa (prema Déonna 1938: 112–113). S obzirom da ova vrsta nalaza rijetko potječe iz jasno određenog arheološkog konteksta, teško je iz slučaja u slučaj definirati njihovu preciznu

Sl. 9 Slučajni metalni nalazi: bronca (snimila i izradila ilustraciju: A. Konestra)

Fig. 9 Chance metal finds: bronze (photo and illustration by: A. Konestra)

Sl. 10 Slučajni metalni nalazi: bronca (1–2), olovo (3–6) (snimila i izradila ilustraciju: A. Konestra)

Fig. 10 Chance metal finds: bronze (1–2), lead (3–6) (photo and illustration by: A. Konestra)

funkciju, pa i dataciju, koju se obično smješta u 1. – 3. stoljeće, dok ih je moguće povezati uz pripremu hrane, radioničke aktivnosti, pripremu kozmetike i sl. (Caffini 2010: 168–171; Paglia 2019: 3, 5 s ranijom literaturom). U slučaju tarionika sa Zidina moguće je pretpostaviti, s obzirom na nefunkcionalni izljev, da je korišten za mljevenje suhih tvari (usp. Déonna 1938: 112). Uz tarionik valja spomenuti i nalaz žrvnja koji je pronađen tijekom istraživanja 2005. godine uzidan u (kasniji?) zid (Radić Rossi et al. 2005; Skelac 2006).

Uz sam arhitektonski sklop vežu se nalazi kamenih tesera mozaika. Riječ je o većim, grublje izrađenim četvrtastim tesarama kakve su tipične za rustičnije podove ili podnice manjih bazena (sl. 12). Slični su podovi, odnosno fragmenti mozaika ili pojedine tesere zabilježeni na obližnjim rapskim lokalitetima; na kamporskoj Kaštelini, gdje se na žalu nalazi veći segment obrušenog mozaičnog poda izrađenog od sličnih bijelih tesera, te na lokalitetu Za Markovićem (Banjol) gdje je pronađen manji ulomak mozaika od sličnih tesera s „hidrauličnom“ žbukom (Lipovac Vrkljan, Konestra 2015: 129).

Značajke, kronologija i tipologija kompleksa na rtu Zidine

Opisani arhitektonski sklop, položen na nekoliko prema moru degradirajućih terasa i uz moguće znatno veći kopneni sektor nego što se do sad pretpostavljalo (sl. 6), možemo smjestiti u kontekst antičkih rezidencijalno-gospodarskih ruralnih lokaliteta, odnosno mogli bismo ga interpretirati kao maritimnu ili obalnu vilu (Lafon 2001: 3–4; Begović, Schrunck 2003: 102–103; 2004: 65; Marzano 2007: 15–16; 2018; 2020: 11044). S takvim lokalitetima ovaj sklop dijeli nekoliko značajki koje se očituju u samom njegovom smještaju uz obalu i u arhitektonskom rješenju kojeg je moguće predložiti na temelju sačuvane arhitekture. Nerijetko se, naime, takvi

antički rezidencijalni sklopovi grade, zbog privlačnosti prostora i ambijenta, na povišenim položajima rtova ili strmih obalnih litica (Marzano 2018: 126–127, 136; usp. i Matijašić 1998: 301 za Verige na Brijunima), a etažni raspored struktura mogao je biti stvoren i umjetno, pomoću substrukcija ili podija, tzv. *basis villae*, što je posebno često u republikanskom i ranocarskom razdoblju (Marzano 2007: 33–34; 2018: 125–126; 2020: 11046–11047). S obzirom na pad terena na kojem je građen kompleks na Zidinama koji je očigledno niveliran pomoću terasiranja, moguće je pretpostaviti kako strukture 1 i 2 tvore neku vrstu substrukcije koja je podupirala teren tvoreći obalnu fasadu kompleksa, na što bi dodatno moglo upućivati postojanje kontrafora na najjužnijem zidu. Je li riječ upravo o *basis villae* rješenju ili nekoj drugoj tipologiji terasastih substrukcija, koje su u elevaciji mogle biti oblikovane kao portici ili kriptoportici, ili pak kao ukopani hodnici, *cryptae* (Marzano 2007: 34–35; Zarmakoupi 2011: 54; 2014: 87; za rane primjere npr. Mari 2005: 9–11), mogla bi razriješiti buduća istraživanja. Do tada, obližnje analogije s otoka Raba, prvenstveno ona vile na rtu Kaštelina u Kamporu, mogle bi govoriti u prilog predloženog rješenja. Naime, i u potonjem se slučaju sklop razvija uzdužno na nekoliko terasa prateći reljef uskog rta koji tvori južnu obalu uvale Miral/Valdoža,¹⁴ a rezultati arheoloških istraživanja upućuju i na postojanje kriptoportika koji prati protezanje arhitekture na vršnom dijelu rta kao dio njezinih supstrukcija, u čijem su se sklopu nalazili skladišni i servisni prostori te cisterna za vodu (Jurković, Turković 2019: 12, 15–16). Ipak, u slučaju kamporske Kašteline, strukture se spuštaju gotovo do same obale, a moguće da su dopirale i do mora, što je danas zbog kombinacije erozije i podizanja morske razine teško potvrditi bez ciljanih istraživanja. Potonja je situacija pak evidentna u slučaju vile u Caskoj na otoku Pagu, gdje se zid jedne takve terase sačuvao na samoj morskoj obali, a iza njega vidljive su još uvijek neistražene

14 Toponim varira u različitim kartografskim prikazima.

Sl. 11 Ulomak pseudo-izljeva tarionika (snimila i izradila ilustraciju: A. Konestra)

Fig. 11 Fragment of mortar pseudo-spout (photo and illustration by: A. Konestra)

strukture (Radić Rossi, Boetto 2020: 5, Fig. 4d). Ako je suditi prema geofizičkim mjerenjima na Zidinama, tek bi u slučaju struktura 3 i 4 mogli govoriti o prostorima koji, razvijajući se prema sjeveru, tvore kompleksniji arhitektonski raster. Sklop na krajnjem sjevernom dijelu kompleksa mogao bi se pak pripisati kasnijoj pregradnji/dogradnji, na što upućuju rezultati probnih sondiranja, prvenstveno ugrađeni spolij žrvnja (Skelac, Radić Rossi 2005), a moguće i drukčija orijentacija zida. Na taj su način interpretirane i pojedine, različito orijentirane strukture na Kaštelini u Kaporu (Jurković, Turković 2019: 11, 18). Sklop zidova koji je pak daljinskim istraživanjem identificiran sjeveroistočnije od obalnih struktura mogao bi se organski povezivati na te, sjeverne strukture, ili pak tvoriti zasebni kompleks formiran unutar istog posjeda (usp. Matijašić 1998: 303–305; Marzano 2007: 67–68). Slično, i kompleks u nedalekoj uvali Podšilo sastoji se od nekoliko zasebnih građevina koje su zasigurno imale kako

rezidencijalne, tako i proizvodne te skladišne namjene (Welc et al. 2019; Konestra et al. 2020: 233–234).

O kronologiji kompleksa za sada znatno više i detaljnije govore pokretni nalazi. Najraniji upućuju na polovicu 1. st. pr. Kr. kao početak korištenja ovoga prostora, dok nešto brojniji ipak jasnije upućuju na razdoblje 1. stoljeća, moguće njegove druge polovice, kao vjerojatno vrijeme nastajanja/korištenja vidljivih struktura (Strukture 1–4).¹⁵ Također, svjedoče o neprekidnom korištenju sklopa kroz 2. – 4., a vjerojatno i 5. stoljeće, dok bi tek rijetki nalazi mogli upućivati na kasnija razdoblja (npr. amfora LR4). Na ranu gradnju upućuje i tehnika kojom su građene strukture 1–3 (usp. Konestra et al. 2020: 235) (sl. 2).

Pokretni nalazi, nadalje, govore i o kontaktima te trgovačkim mrežama unutar kojih se smještao ne samo ovaj lokalitet već, dakako, šire područje Kvarnera i istočnoga Jadrana. Po tom pitanju, trend utvrđen prema keramičkim nalazima ne odskače od onog primjećenog na brojnim drugim lokalitetima, gdje se lokalno/regionalna (Jadranska/sjeveroitalska) keramika distribuira kroz 1. stoljeće, potom nestajući s tržišta u korist ES B i ARS (Makjanić 1985: 50; Borzić, Eterović Borzić 2015: 48–54), koja će se zadržati kao gotovo jedino fino stolno posuđe sve do duboku u kasnu antiku. Tada će se ponovno početi javljati tipično (gornjo)jadranski materijal, no sada mahom u vidu kuhinjskoga posuđa. Metalni nalazi u tom kontekstu daju naslutiti ponešto drukčije, možda kontinentalne kontakte (usp. Swift 1999: 132–133) i ne nužno isključivo one trgovačke prirode već, posebno u kasnijem razdoblju, moguće signalizirajući i individualnu mobilnost (Fleming 2020: 374–376). Ipak, većina ih nalazi manje ili više precizne analogije upravo na lokalitetima sjeveroistočne Italije i neposrednog zaleđa te na istočnom Jadranu, upućujući na mogućnost identifikacije pojedinih identitetskih značajki kasnoantičkoga društva i na ovom prostoru, što otvara različite interpretacijske mogućnosti o žiteljima (vlasnicima?) lokaliteta na Zidinama. Pa iako o samom vlasništvu i populaciji koja je živjela i koristila lokalitet kroz različita razdoblja za sada nema podataka, pojedini bi nalazi, na primjer elementi *cingula* ili lukovičasta fibula mogli, trenutno tek preliminarno i s oprezom s obzirom na nedostatak konteksta nalaza, upućivati na viši stalež barem pojedinih žitelja ovog kompleksa kroz razdoblje kasne antike (usp. Swift 1999: 137–139; Van Thienen, Lycke 2017: 58–59; Van Thienen 2017: 26; Fleming 2020: 374; vidi i Hoss 2012; Collins 2017).

Završno, pokretni nalazi, kao što je već rečeno, upućuju i na gospodarske aktivnosti, o kojima svjedoči i sam smještaj lokaliteta, njegova tipologija (Marzano 2018: 126) te arheološka topografija šireg područja zapadnog dijela Lopara (sl. 13). Naime, iako često smatrane isključivo rezidencijalnim, brojnim je istraživanjima utvrđeno kako maritimne/obalne vile gotovo uvijek sadrže i proizvodne sklopove, često smještene u zaleđu, a blizina mora te mogućnost eksploatacije njegovih resursa i prometnih mogućnosti, čine ih idealnim za smještanje i razvoj različitih gospodarskih grana (Lafon 2001:12; 2018; Marzano 2018: 126–127). Osim klasičnih poljoprivrednih (masline, loza), izvori spominju i pojedine obrtničke aktivnosti, poput prerade željeza, proizvodnje vapna ili amfora i građevinske keramike (Marzano 2007: 63–67; 2018: 128). Upravo bismo potonju mogli, za

15 S obzirom da su nalazi mahom površinski, za sada je teško definirati njihovu povezanost uz vidljive strukture, no brojnost pojedinih nalaza ipak bi upućivala ako ne na formiranje, a onda na intenzivnije korištenje kompleksa.

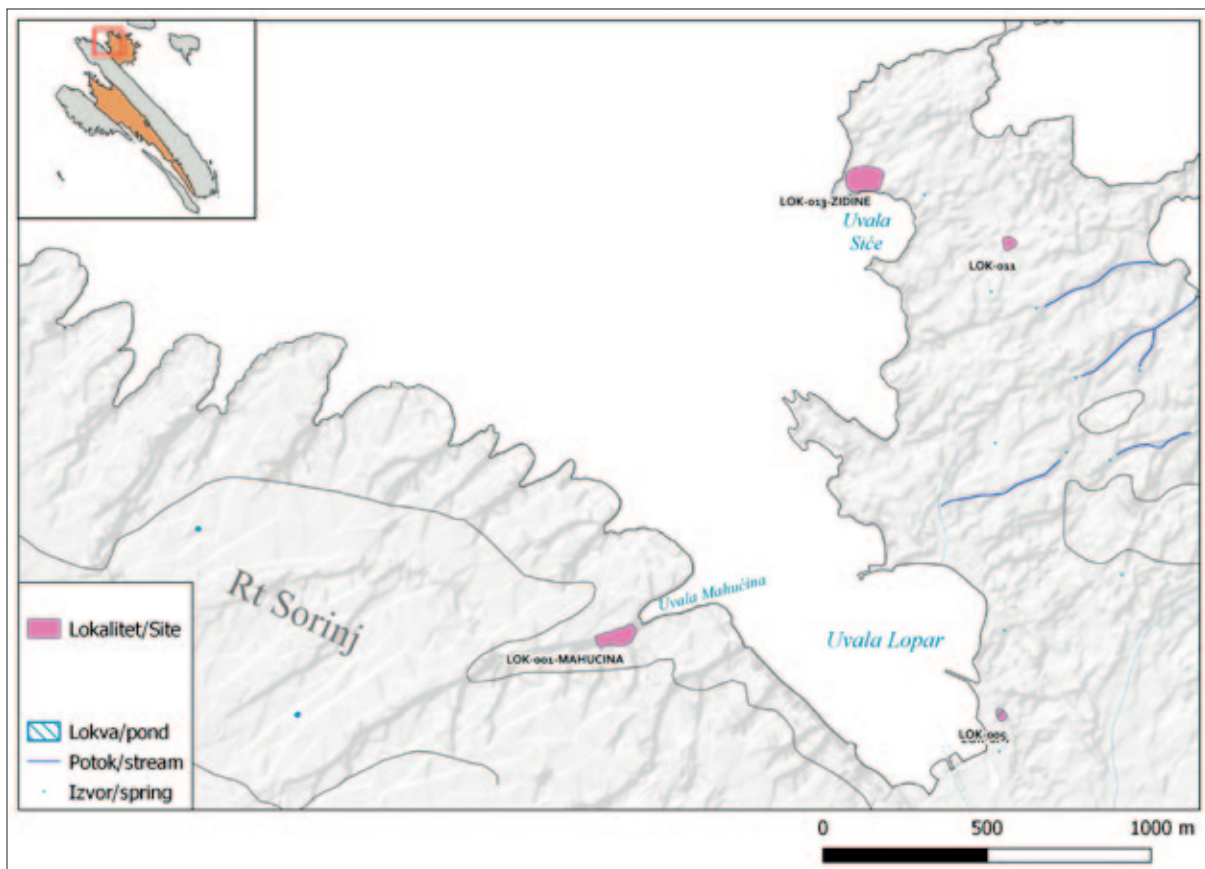

Sl. 12 Kamene tesere mozaika (snimila i izradila ilustraciju: A. Konestra)

Fig. 12 Stone mosaic tesserae (photo and illustration by: A. Konestra)

sada tek uvjetno, povezati uz kompleks na Zidinama. Naime, u obližnjoj uvali Mahučina (1,5 km zračne linije) utvrđeno je postojanje nekoliko rimskih keramičarskih peći koje su mahom, sudeći prema na površini vidljivom otpadnom materijalu, proizvodile tegule i imbrekse, dok uz njih nisu utvrđene druge strukture (Lipovac Vrkljan et al. 2015) niti su na tegulama zamijećeni pečati. Stoga, postoji mogućnost da je ovaj proizvodni sklop bio dio većeg posjeda, čije se središte moglo nalaziti upravo na rtu Zidine ili pak negdje na mjestu današnjeg zapadnog dijela Lopara,¹⁶ a mogao je proizvoditi građevinski materijal kako za internu uporabu, tako i za daljnju distribuciju/komercijalizaciju (usp. Marzano 2007: 67). Izdvojenost keramičarskih peći ne treba čuditi, jer je periferni smještaj ovih struktura tipičan i bio je prakticiran zbog sigurnosnih razloga (vatra, zagađenje) (Vennarucci et al. 2018: 594–595). Periferni, iako ne toliko udaljeni smještaj peći potvrđen je i u slučaju kompleksa u uvali Podšilo (Welc et al. 2019: 8, 16, Fig. 5–6 s ranijom literaturom). Kao što je već rečeno, nalaz kamenog tarionika također bi se mogao dovesti u kontekst s nekom proizvodnom ili obrtničkom aktivnosti.

Posljednja aktivnost koju je moguće iščitati iz pokretnih nalaza, a s morem i maritimnim vilama znatno je povezana, jest ribarstvo. Nalazi upućuju na ribarenje mrežom i udicom, a položaj samoga sklopa upućuje i na mogućnosti ozbiljnijeg lova na velike ribe. Naime, u prošlosti je u ovom dijelu Lopara bilo nekoliko tunera, pa nije nemoguće da je i u antici postojala mogućnost tunolova (Rosić 2011: 36–37; Grisonic 2017: 74; Marzano 2013: 69–80; 2018: 135). Potonje bi pak indiciralo i da je uz vilu moralo postojati i pristanište,

Sl. 13 Arheološka topografija zapadnoga dijela Lopara (ilustracija: A. Konestra)

Fig. 13 Archaeological topography of western Lopar (illustration by: A. Konestra)

16 U zapadnom dijelu Lopara također se nailazilo na sporadične antičke nalaze, koje za sada međutim nije moguće povezati uz ostatke arhitekture (sl. 13).

za što postoje analogije na samom otoku Rabu, u Barbatu (Lipovac Vrkljan et al. 2016: 203), ali i kod niza drugih kompleksa ovoga tipa, posebice u obližnjoj Istri (Matijašić 1998: 291–300; Marzano 2007: 41–42; Carre, Kovačić 2012: 160–163; Lafon 2018), iako podvodnim rekognosciranjem u uvali Siće nisu pronađeni njegovi ostaci (Skelac, Radić Rossi 2005).

Ovdje naznačene gospodarske aktivnosti, a posebno njihov razmjer, kao i ostale detalje koje je o Zidinama za sada moguće tek pretpostaviti, valjat će provjeriti daljnjim istraživanjima, no oni već sada govore o višestrukome potencijalu samoga lokaliteta, kao i o potrebi za njegovom ozbiljnijom zaštitom.

Napomene

Terenska istraživanja provedena su u sklopu projekta „Arheološka topografija otoka Raba“ kojeg u suradnji

provode Institut za arheologiju u Zagrebu i Institut za arheologiju Sveučilišta Kardinala Stefana Wyszyńskiego iz Varšave (dr. sc. Ana Konestra, dr. hab. Fabian Welc, prof. UKSW), uz podršku matičnih ustanova, Ministarstva kulture i Centra za kulturu Lopar. Na pomoći pri identifikaciji pojedinih metalnih nalaza, ustupanju literature i drugoj pomoći autori zahvaljuju kolegicama Remzi Košćević, Martini Blečić Kavur, Martini Celhar i Asji Tonc te kolegi Marku Dizdaru. Kolegi Ranku Starcu zahvaljujemo na informacijama o fibulama iz Rijeke i okolice te inventarnim podacima.

Dio predstavljenih istraživanja nastao je u sklopu projekta financiranog od strane poljskog Nacionalnog centra za znanost (Narodowe Centrum Nauki): “The fall, crisis or transformation? Correlation of the late Antique settlement pattern changes with environment and climate fluctuations in the northeastern Adriatic region based on results of geoarchaeological and palaeoclimatic research”, ID: NCN 2020/37/B/HS3/02458.

INTERNETSKI ZVOR / INTERNET SOURCE

- Geoportal DGU – <https://geoportal.dgu.hr/> (25.04.2020.)
 MAPIRE – Historical Maps Online, Arcanum Database Ltd., Budapest, <https://mapire.eu/en/> (15.05.2020.)
 PPMHP – Primorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka, digitalni arhiv, <https://digitalni.ppmhp.hr/> (31.05.2020.)

LITERATURA / BIBLIOGRAPHY

- Batović, Š. 1985, Rekognosciranje otoka Raba u godini 1984, *Obavijesti brvatskoga arheološkog društva*, Vol. XVII(1), 13–15.
- Batović, Š. 1987, Prapovijesni ostaci na otoku Rabu, in: *Rapski zbornik I, Zbornik radova sa znanstvenoga skupa o otoku Rabu održanog od 25. do 27. listopada 1984. godine*, Mohorovičić A. (ed.), Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Skupština općine Rab, Rab, 147–170.
- Begović, V., Schrunk, I. 2003, Rimske vile Istre i Dalmacije, II. dio: tipologija vila, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, Vol. 20, 95–112.
- Begović, V., Schrunk, I. 2004, Roman Villas in Istria and Dalmatia, Part III: Maritime Villas, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, Vol. 21, 65–90.
- Bernal Casasola, D. 2010, Fishing tackle in Hispania: reflections, proposals and first results, in: *Ancient nets and fishing gear. Proceedings of the international workshop on "Nets and fishing gear in Classical Antiquity: a first approach"*, Cádiz, November 15–17, 2007, Bekker-Nielsen T., Bernal Casasola D. (eds.), Universidad de Cádiz, Servicio de Publicaciones, Cádiz, 83–137.
- Bierbrauer, V. 1987, *Invillino-Ibligo in Friaul I. Die römische Siedlung und das spätantik-frühmittelalterliche Castrum*, Beck, München.
- Bierbrauer, V. 1990, La ceramica grezza di Invillino-Ibligo, Friuli e i suoi paralleli nell'arco alpino centrale e orientale (secc. IV-VII d.C.), *Archaeologia medievale*, Vol. 17, 57–83.
- Blečić Kavur, M. 2015, *Povezanost perspektive / A coherence of perspective*, University of Primorska, Lošinjki muzej, Koper – Lošinj.
- Bonifay, M. 2004, *Etudes sur la céramique romaine tardive d'Afrique*, BAR International Series 1301, Archaeopress, Oxford.
- Borzić, I., Eterović Borzić, A. 2015, *Terra sigillata* iz rimske Aserije – prilog poznavanju keramičarskog importa u Liburniji, *Aseria*, Vol. 13, 11–88.
- Buora, M. 2003, Fibule a ginocchio dal Friuli Venezia Giulia, *Aquileia nostra*, Vol. LXXIV, 497–500.
- Buora, M. 2007, Fibule dal territorio di Aquileia e dall'area di Salona dal I sec. a.C. al IV d.C. Un confronto, in: *Le regioni di Aquileia e Spalato in epoca romana. Convegno, Castello di Udine 4 aprile 2006*, Buora M. (ed.), Fondazione Cassamarca, Treviso, 239–259.
- Busuladžić, A. 2018, Metalwork from Roman doors – examples in Bosnia and Herzegovina, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, Vol. 47, 117–175.
- Butti Ronchetti, F. 2000, Capolago, Brè-Aldesago e S. Antonino: tre tombe tardoromane ticinesi. In appendice un excursus sui braccialetti teriomorfi tra Cantone Ticino, Verbano e Lario, *Rivista archeologica dell'antica provincia e diocesi di Como*, Vol. 182, 39–117.
- Caffini, A. 2010, Mortai lapidei nella Cisalpina romana, *LANX*, Vol. 5, 166–194.
- Carre, M.-B., Kovačić, V. 2012, Lučke građevine, in: *Sjeverno priobalje porušene u antiqi*, Carre M.-B., Kovačić V., Tassaux F. (eds.), Zavičajni muzej porušine, Poreč, 160–163.
- Collins, R. 2010, Brooch Use in the Frontier from the 4th-5th Centuries, in: *Finds from the Frontier: Material Culture in the 4th-5th Centuries*, Collins R., Allason-Jones L. (eds.), Council for British Archaeology Research Reports 162, Council for British Archaeology, York, 64–77.
- Collins, R. 2017, Soldiers in life and death. Material culture, the military, and mortality, in: A. van Oyen, M. Pitts, *Materialising Roman Histories*, Oxbow Books, Oxford, 29–45.
- Cocciantelli, L. 2012, Le fibule di età imperiale ed alto medievale (I-VII secolo d.C.), in: *Il museo delle antichità etrusche e italiane vol. 3. I bronzi della Collezione Gorga*, Benedettini M. G. (ed.), Casa editrice Università La Sapienza, Roma, 207–226.
- Čargo, B. 2002, Ključevi i lokot, in: *Longae Saloniae I, II*, Marin E. (ed.), Arheološki muzej u Splitu, Split, 551–557, 223–225.
- Davidson, G. R. 1952, *The Minor Objects. Corinth: Results of Excavations Conducted by the American School of Classical Studies at Athens XII*, American School of Classical Studies at Athens, Princeton.
- De Marchi, M. 1997, Armille a testa di serpe, in: *Aeterna domus. Il complesso funerario di età romana del Lugone (Salò)*, Massa S. (ed.), Museo Civico, Salò, 129–132.
- Demetz, S. 1998, Almgren Gruppe IV, Fig. 65-67: Zum Beginn der kräftig profilierten Fibeln, in: *100 Jahre Fibelformen nach Oscar Almgren*, Internationale Arbeitstagung 25.-28. Mai 1997 Kleinmachnow, Land Brandenburg, Kunow J. (ed.), Brandenburgisches Landesmuseum für Ur- und Frühgeschichte, Wünsdorf, 137–148.
- Demetz, S. 1999, *Fibeln der Spätlatène- und frühen römischen Kaiserzeit in den Alpenländern*, Verlag M. Leidorf GmbH, Rahden/Westfalen.
- Demetz, S. 2008, Fibule di tipo Almgren 65, in: *Fibule antiche del Friuli*, Buora, M., Seidel, S. (eds.), Cataloghi e monografie archeologiche dei Cividi Musei di Udine 9, L'erma di Bretschneider, Roma, 27–29.
- Déonna, W. 1938, *Le mobilier délien*, Exploration Archéologique de Délôs 18, École française d'Athènes, Paris.
- Dizdar, M., Tonc, A. 2013, Finds of fibulae from 1st cent. BC in Croatia: Trade and exchange between Eastern Alps, Danube and North Adriatic Region before and during the Roman conquest, in: *Verwandte in der Fremde – Relations Abroad: Brooches and other elements of dress as sources for reconstructing interregional movement and group boundaries from the Punic wars to the decline of the Western Roman Empire*, Grabherr G., Kainrath B., Schierl T. (eds.), Innsbruck University Press, Innsbruck, 49–76.
- Duvauchelle, A., Monteix, N. 2013, Comprendre la métallurgie du plomb. Un exemple pompéien, *Les Nouvelles de l'archéologie*, Vol. 131, 34–39.
- Draganits, E., Gier, S., Doneus, N., Doneus, M. 2019, Geoarchaeological evaluation of the Roman topography and accessibility by sea of ancient Osor (Cres Island, Croatia), *Austrian Journal of Earth Sciences*, Vol. 112(1), 1–19. <https://doi.org/10.17738/ajes.2019.0501>
- Dubuis, B. 2013, De la consommation au recyclage du plomb. L'étude des déchets de l'agglomération antique de Mathay-Mandeure Epomanduodurum, *Les Nouvelles de l'archéologie*, Vol. 131, 39–44.
- Fabijanić, T. 2009, O nekim neobjelodanim arheološkim nalazima iz ostavštine fra Luje Maruna u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu, in: *Zbornik o Luji Marunu*, Tomičić Ž., Uglešić A. (eds.), Gradska knjižnica Šibenik, Šibenik – Zadar – Zagreb, 122–131.
- Faivre, S., Fouache, E., Kovačić, V., Glušević, S. 2010, Geomorphological and archaeological indicators of Croatian shoreline evolution over the last two thousand years, *GeoActa. Geology of the Adriatic area*, Special Publication Vol. 3, 125–133.
- Faivre, S., Fouache, E., Ghilardi, M., Antonioli, F., Furlani, S., Kovačić, V. 2011, Relative sea level change in western Istria (Croatia) during the last millennium, *Quaternary International*, Vol. 232(1–2), 132–143. <https://doi.org/10.1016/j.quaint.2010.05.027>
- Fleming, R. 2020, The Movement of People and Things between Britain and France: In the Late- and Post-Roman Periods, in: *The Oxford Handbook of the Merovingian World*, Effros B., Moreira I. (eds.), Oxford University Press, Oxford, 370–388.
- Galili, E., Rosen, B., Sharvit, J. 2002, Fishing-gear sinkers recovered from an underwater wreckage site, of the Carmel coast, Israel, *The International Journal of Nautical Archaeology*, Vol. 31(2), 182–201.
- Geneva, E. 2004, *Les fibules romaine de Bulgarie de la fin du Ier s. av. J.-C. a la fin du VIe s. ap. J.-C.*, Faber, Sofia.
- Gluščić, V., Horvatiček, M., Jelincić Vučković, K., Delaš, I., Stankov, V., Hulina, M. 2020, Total Lipid Extraction from Archaeological Samples from Roman Sites on the Island of Brač, Croatia, in: *Recent Developments in Archaeometry and Archaeological Methodology in South-Eastern Europe*, Miloglav I. (ed.), Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, 103–121.
- Grisonic, M. 2017, Amphorae from Caska in the Augusto-Tiberian period: imports and local productions?, in: *AdriAmphorae. Amphorae as a resource for the reconstruction of economic development*

- in the Adriatic region in Antiquity: local production. Proceedings of the workshop, Zagreb, 21st April 2016*, Lipovac Vrkljan G., Radić Rossi I., Konestra A. (eds.), Institut za arheologiju, Zagreb, 68–79.
- Guiraud, H. 1989, Bagues et anneaux à l'époque romaine en Gaule, *Gallia*, Vol. 46, 173–211.
- Hayes, J. W. 1972, *Late Roman Pottery*, The British School at Rome, Rome.
- Hayes, J. W. 1983, The Villa Dionysos Excavations, Knossos: The Pottery, *The Annual of the British School at Athens*, Vol. 78, 97–169.
- Hayes, J. W. 1985, Sigillata orientale B, in: *Atlante delle forme ceramiche II. Ceramica fine romana nel bacino Mediterraneo (Ellenismo e primo Impero)*, *Enciclopedia dell'arte classica e orientale*, Carratelli G. P., Bandinelli R. B. (eds.), Treccani, Roma, 49–70.
- Hoss, S. 2012, The Roman Military Belt, in: *Wearing the cloak. Dressing the Soldier in Roman Times*, Nosch M.-L. (ed.), Ancient Textiles Series 10, Oxbow books, Oxford.
- Istenić, J., Schneider, G. 2000, Aegean cooking ware in the Eastern Adriatic, *Rei Cretariae Romanae Fautorum acta*, Vol. 36, 341–348.
- Ivčević, S. 1994, Brončane narukvice, in: *Salona Christiana*, Marin E. (ed.), katalog izložbe, Arheološki muzej u Splitu, Split, 248–250.
- Ivčević, S. 1999, Lukovičaste fibule iz Salone u Arheološkome muzeju u Splitu, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Vol. 92, 125–187.
- Ivčević, S. 2001, Fibule tip Almgren 65 i Nova Vas iz Arheološkog muzeja Split, *Vjesnik za arheologiju i historijsku dalmatinsku*, Vol. 94, 325–346.
- Ivčević, S. 2002, Fibule, in: *Longae Saloniae I, II*, Marin E. (ed.), Arheološki muzej u Splitu, Split, 231–276, 124–139.
- Ivčević, S. 2004, Dijelovi opreme rimskog vojnika iz Garduna, *Opuscula archaeologica*, Vol. 28, 159–176.
- Ivčević, S. 2014, Metalni nalazi, in: M. Sanader, D. Tončinić, Z. Buljević, S. Ivčević, T. Šeparović, *Tilurium III. Istraživanja 2002. – 2006.*, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za arheologiju, Zagreb, 147–225.
- Jurković, M., Turković, T. 2019, Kaštelina – vila obitelji Bebija, *Ars Adriatica*, Vol. 9, 7–20.
- Juroš-Monfardin, F. 1986, Pokušaj sistematizacije kasnoantičke i ranobizantske keramike grube fature iz profanog objekta u Betigi kod Barbarige, in: *Arheološka istraživanja u Istri i Hrvatskom primorju. Znanstveni skup Pula, 15 – 18. rujna 1982. godine*, Girardi Jurkić V. (ed.), Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 11(2), Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb, 209–233.
- Karavanić, I., Vukosavljević, N., Šošić Klindžić, R., Kurtanjek, D., Zupanić, J. 2013, Litička i koštana industrija epigravetijenskih slojeva Šandalje II kod Pule, *Vjesnik za arheologiju i povijest dalmatinsku*, Vol. 106(1), 7–73.
- Komšo, D. 2006, The Mesolithic in Croatia, *Opuscula archaeologica*, Vol. 30(1), 55–92.
- Konestra, A. 2015, Keramika s Forumu Municipia Flavia Fulfinuma (otok Krk, Hrvatska) – istraživanja od 2007. do 2013. godine, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, Vol. 32, 147–214.
- Konestra, A., Welc, F., Androić Gračanin, P., Rabięga, K., Nowacki, B., Kukela, A. 2020, Tipologija i organizacija otočnih naselja Raba kroz dijakronijski pristup – Prvi podaci multidisciplinarnih istraživanja, *Annales Instituti Archaeologici*, Vol. XVI, 229–244.
- Košćević, R. 1980, *Antičke fibule s područja Siska*, Odjel za arheologiju Centra za povijesne znanosti, Zagreb.
- Košćević, R. 1991, *Antička bronca iz Siska. Umjetničko-obrtna metalna produkcija iz razdoblja Rimskog carstva*, Odjel za arheologiju Centra za povijesne znanosti, Zagreb.
- Košćević, R. 1999, Neobjavljene fibule iz rimske Dalmacije i Mezije, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, Vol. 15–16 (1998–1999), 29–39.
- Košćević, R. 2008, Metalni i koštani nalazi, in: *Arheološka zbirka Franjevačkog samostana u Sinju*, Topić M. (ed.), Ogranak Matice hrvatske Sinj, Franjevački samostan Ćudotvorne Gospe Sinjske, Sinj, 229–280.
- Kontny, B., Rudnicki, M. 2020, Roman Origin and Migration Period Military Equipment from Kujawy, in: *The Migration Period between the Oder and the Vistula 2*, Bursche A., Hines J., Zapolska A. (eds.), Brill, Leiden, 500–538.
- Lafon, X. 2001, *Villa maritima. Recherches sur les villas littorales de l'Italie romaine*, École française de Rome, Rome.
- Lafon, X. 2018, Les entrepôts dans les villas littorales (bassin occidental de la Méditerranée), in: *Entrepôts et circuits de distribution en Méditerranée antique* [en ligne], Chankowski V., Lafon X., Virlovet C. (eds.), École française d'Athènes, Athènes, 2018. (<http://books.openedition.org/efa/3460>, pregledano 27.4.2021.)
- Lipovac Vrkljan, G. 2009, L'officina ceramica di Crikvenica, in: *Olio e pesce in epoca romana: produzione e commercio nelle regioni dell'alto Adriatico*, *Atti del Convegno, Padova 16 febbraio 2007*, Pesavento Mattioli S., Carre M.-B. (eds.), Edizioni Quasar, Roma, 309–314.
- Lipovac Vrkljan, G. 2017, Lokalna proizvodnja amfora u Crikvenici, in: *Rimske keramičarske i staklarske radionice. Proizvodnja i trgovina u jadranskom prostoru. Zbornik III. međunarodnog arheološkog kolokvija, Crikvenica 4. – 5. 11. 2014.*, Lipovac Vrkljan G., Šiljeg B., Ožanić Roguljić I., Konestra A. (eds.), Zbornik Instituta za arheologiju 12, Muzej Grada Crikvenice, Institut za arheologiju, Crikvenica – Zagreb, 185–194.
- Lipovac Vrkljan, G., Konestra, A. 2015, Projekt *Arheološka topografija otoka Raba* – rezultati terenskog pregleda na području grada Raba u 2014. godini i izložba *Arheološka topografija: putovanje kroz prošlost Lopara*, *Annales Instituti Archaeologici*, Vol. XI, 128–132.
- Lipovac Vrkljan, G., Konestra, A. 2017, Crikvenička riblja amfora – indikator proizvodnje/trgovine ribljim prerađevinama?, in: *AdriAmphorae. Amphorae as a resource for thereconstruction of economic development in the Adriatic region in Antiquity: local production. Proceedings of the workshop, Zagreb, 21st April 2016*, Lipovac Vrkljan G., Radić Rossi I., Konestra A. (eds.), Institut za arheologiju, Zagreb, 48–62.
- Lipovac Vrkljan, G., Konestra, A. 2018, Approaching the Roman economy of Province Dalmatia through pottery production – the Liburnia case study, in: *Pottery Production, Landscape and Economy of Roman Dalmatia. Interdisciplinary approaches*, Lipovac Vrkljan G., Konestra A. (eds.), Archaeopress, Oxford, 14–36.
- Lipovac Vrkljan, G., Mušić, B., Šiljeg, B., Konestra, A. 2015, Geofizička istraživanja antičkih struktura u uvali Mahučina na otoku Rabu (općina Lopar) 2014. godine (projekt RED, Hrvatska zaklada za znanost), *Annales Instituti Archaeologici*, Vol. XI, 80–82.
- Lipovac Vrkljan, G., Konestra, A., Radić Rossi, I. 2016, Rezultati aktivnosti projekta „Arheološka topografija otoka Raba“ u 2015. g.: terenski pregledi, obrada arheološke građe, popularizacija znanosti, *Annales Instituti Archaeologici*, Vol. XII, 201–205.
- Lund, J. 2003, Eastern Sigillata B: a ceramic fine ware industry in the political and commercial landscape of the Eastern Mediterranean, in: *Les céramiques en Anatolie aux époques hellénistiques et romaines. Actes de la Table Ronde d'Istanbul, 23-24 mai 1996*, Abadie-Reynal C. (ed.), Varia Anatolica 15, Institut Français d'Études Anatoliennes-Georges Dumézil, Istanbul, 125–136.
- Mari, Z. 2005, La villa romana di età repubblicana nell'ager Tiburtinus e Sabinus: tra fonti letterarie e documentazione archeologica, in: *Roman villas around the Urbs. Interaction with landscape and environment. Proceedings of a conference held at the Swedish Institute in Rome, September 17–18, 2004*, Santillo Frizell B., Klynne A. (eds.), The Swedish Institute in Rome Projects and Seminars 2, The Swedish Institute in Rome, Rome, 1–21.
- Marzano, A. 2007, *Roman Villas in Central Italy. A Social and Economic History*, Brill, Leiden – Boston.
- Marzano, A. 2013, *Harvesting the sea: the exploitation of marine resources in the Roman Mediterranean*, Oxford Studies on the Roman Economy, Oxford University Press, Oxford.
- Marzano, A. 2018, Maritime Villas and the Resources of the Sea, in: *The Roman Villa in the Mediterranean Basin. Late Republic to Late Antiquity*, Marzano A., Métraux G. P. R. (eds.), Cambridge University Press, Cambridge, 125–140.
- Marzano, A. 2020, Villas and farms in the Mediterranean world, in: *Encyclopedia of Global Archaeology*, Smith C. (ed.), Springer, New York, 11043–11051.
- Makjanić, R. 1985, Terra sigillata iz rimskih nekropola u Osoru i Bakru, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, Vol. 2, 39–50.
- Malez, M. 1987, Geološki, paleontološki i prehistorijski odnosi otoka Raba, in: *Rapski zbornik I. Zbornik radova sa znanstvenoga skupa o otoku Rabu održanog od 25. do 27. listopada 1984. godine*, Mohorovičić A. (ed.), Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Skupština općine Rab, Rab, 141–146.
- Matijašić, R. 1991, Campus Martius. *Antička nekropola između Premanturske i Medulinske ulice u Puli (istraživanja 1985-1986. godine)*, Monografije i katalogi 8, Arheološki muzej Istre, Pula.
- Matijašić, R. 1998, *Gospodarstvo antičke Istre. Arheološki ostaci kao izvori za poznavanje društveno-gospodarskih odnosa u Istri u antici (I. st. pr. Kr. - III. st. posl. Kr.)*, Povijest Istre 4, Zavičajna naklada „Žakan Juri“, Pula.
- Menchelli, S. 2015, Late Roman coarse wares, cooking wares and amphorae. A survey of current research in Italy, in: *LRCW 5* –

1. *Late Roman coarse wares, cooking wares and amphorae in the Mediterranean. Archaeology and archaeometry*, Dixneuf D. (ed.), Centre d'Études Alexandrines, Alexandria, 203–221.
- Mian, G. 2017, Ceramica comune acroma, in: *Materiali per Aquileia. Lo scavo di Canale Anfora (2004–2005)*, Maggi P., Maselli Scotti F., Pesavento Mattioli S., Zulini E. (eds.), Scavi di Aquileia IV, Editreg, Trieste, 163–205.
- Mihovilić, K. 1979, Prstenje i naušnice rimskog doba Slovenije, *Arheološki vestnik*, Vol. 30, 223–239.
- Milavec, T. 2011, Kovinske najdbe / Metal finds, in: *Poznoantična utrjena naselbina Tonovcov grad pri Kobaridu. Najdbe / Late antique fortified settlement Tonovcov grad near Kobarid. Finds*, Modričan Z., Milavec T. (eds.), Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 24, Institut za arheologijo ZRC SAZU, Založba ZRC, Ljubljana, 21–81.
- Milovanović, B., Mrdić, N. 2016, Prsten-ključevi iz Viminacijuma, *Glasnik Srpskog arheološkog društva*, Vol. 32, 243–263.
- Ortisi, S. 2008, Fibule del periodo medio e tardoimperiale. Fibule a ginocchio, con testa a forma di pelta, "Scharmierarmfibeln" e "Bügelknopffibeln", in: *Fibule antiche del Friuli*, Buora M., Seidel S. (eds.), Cataloghi e Monografie Archeologiche dei Civici Musei di Udine 9, L'Erma di Bretschneider, Roma, 42–45.
- Ožanić Roguljić, I. 2012, *Klasifikacija i tipologija rimske keramike s lokaliteta Crikvenica Igralište - proizvodi keramičarske radionice Seksta Metilija Maksima*, Unpublished PhD Thesis, University of Zagreb, Zagreb.
- Ožanić Roguljić, I. 2016, Keramičko posuđe, in: *845°C. Ad Turres*, Konestra A., Rosić T. (eds.), katalog izložbe, Muzej Grada Crikvenice, Crikvenica, 59–69.
- Ožanić Roguljić, I. 2018, *Instrumentum domesticum s lokaliteta Banjače*, *Opuscula archaeologica*, Vol. 39–40 (2015–2016), 151–203.
- Paglia, F. 2019, Considerazioni sull'Instrumentum domesticum: il caso dei mortai in marmo e delle loro connessioni con la produzione di lucerne, *FOLD&R. Fasti On Line Documents & Research*: 448 (<http://www.fastionline.org/docs/FOLDER-it-2019-448.pdf>, pregledano 27.4.2021.).
- Palumbo, A. 2001, Manufatti di cultura transalpina e attestazioni di *militaria*, in: *La necropoli tardoantica ricerche archeologiche nei cortili dell'Università cattolica. Atti delle giornate di studio*, Milano, 25–26 gennaio, 1999, Sannazaro M. (ed.), Contributi di archeologia 1, Vita e Pensiero, Milano, 125–139.
- Parica, M. 2008, Istočnomediteranska keramika iz antičke luke u Pakoštanima, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, Vol. 25, 81–96.
- Paul, M. 2011, *Fibeln und Gürtelzubehör der späten römischen Kaiserzeit aus Augusta Vindelicum/Augsburg*, Münchner Beiträge zur Provinzialrömischen Archäologie 3, Reichert Verlag, Weisbaden.
- Petković, S. 2010, *Rimske fibule u Srbiji od I do V veka n.e.*, Posebna izdanja Knjiga 50, Arheološki institut u Beogradu, Beograd.
- Pešić, M. 2019, Afrički import iz hrvatskog podmorja od I. do V. stoljeća, Unpublished PhD Thesis, University of Zadar, Zadar.
- Pieri, D. 2005, *Le commerce du vin oriental à l'époque byzantine (IVe-VII s. ap. J.-C.)*, *Le témoignage des amphores en Gaule*, Bibliothèque Archéologique et Historique 174, Institut Français d'Archéologie du Proche-Orient, Beyrouth.
- Possenti, E. 2010, *Militaria tardoantichi da Altino*, *Quaderni di archeologia del Veneto*, Vol. XXVI, 173–185.
- Pröttel, P. M. 1988, Zur Chronologie der Zwiebelknopffibeln, *Jahrbuch des Römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz*, Vol. 35, 347–372.
- Radić Rossi, I., Boetto, G. 2020, The Roman Scuttled Ships and Harbour Structures of Caska, Pag Island, Croatia in their Cultural and Historical Context, *International Journal of Nautical Archaeology*, Vol. 49(2), 263–290.
- Radić Rossi, I., Rizner, M., Skelac, G. 2005, *Projekt probnog istraživanja kompleksnog arheološkog nalazišta Punta zidine u Loparu, (I. Faza)*, izvještaj, Zagreb, (neobjavljeni rukopis pohranjen u Konzervatorskom odjelu u Rijeci).
- Radman-Livaja, I. 2004, *Militaria Sisciensia - Nalazi rimske vojne opreme iz Siska u fundusu Arheološkoga muzeja u Zagrebu*, Katalozi i monografije Arheološkog muzeja u Zagrebu I, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb.
- Riccato, A. 2020, *Aquileia. Fondi Cossar 3.2. La ceramica da cucina: produzioni italiane e orientali*, Scavi di Aquileia II, Edizioni Quasar, Roma.
- Romanović, D. 2016, *Čovjek i more. Ribolov u antici kroz fundus Arheološkog muzeja Zadar*, Katalozi i monografije 22, Arheološki muzej Zadar, Zadar.
- Romanović, D. 2020, Ribarski alat i pribor iz slojeva antičke luke u Zatonu kod Nina, *Diadora*, Vol. 33–34 (2019–2020), 225–264.
- Rosić, T. 2011, *Rogi ribaru*, katalog izložbe, Muzej grada Crikvenice, Crikvenica.
- Ruffieux, P. 2010, Céramique commune de l'antiquité tardive découverte sur le site de l'église Sainte-Cécile à Guran, en Istrie, *Hortus Artium Medievalium*, Vol. 16, 247–266.
- Ružić, N. 1987, *Arheološko rekonosiranje uvala Surbova (o. Krk) i akvatorija rta Zagradi (o. Rab)*, izvještaj, Rijeka (neobjavljeni rukopis pohranjen u Konzervatorskom odjelu u Rijeci).
- Schierl, T. 2008, Le 'Zwiebelknopfbeln', in: *Fibule antiche del Friuli*, Buora M., Seidel S. (eds.), Cataloghi e Monografie Archeologiche dei Civici Musei di Udine 9, L'Erma di Bretschneider, Roma, 62–72.
- Schleyer, W. 1914, *Arbe. Stadt und Insel. Ein Schatzkastlein der Natur und Kunst in Dalmatien*, C. W. Kreidel's Verlag, Wiesbaden.
- Sedlmayer, H. 1995, *Die Römischen Fibeln von Wels*, Musealverein Wels, Wels.
- Simpson, C. J. 1976, Belt-Buckles and Strap-Ends of the Later Roman Empire: A Preliminary Survey of Several New Groups, *Britannia*, Vol. 7, 192–223.
- Skelac, G. 2006, *Probno arheološko istraživanje na lokalitetu Punta Zidine kod Lopara*, Zagreb (neobjavljeni rukopis pohranjen u Konzervatorskom odjelu u Rijeci).
- Skelac, G., Radić Rossi, I. 2006, Lopar - Punta Zidine, *Hrvatski arheološki godišnjak*, Vol. 2 (2005), 272–274.
- Sommer, M. 1984, *Die Gürtel und Gürtelbeschläge des 4. und 5. Jahrhunderts im römischen Reich*, Bonner hefte zur Vorgeschichte 22, Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität, Bonn.
- Swift, E. 1999, *Regionality in the late Roman west through the study of crossbow brooches, bracelets, beads & belt sets*, PhD Thesis, University College, London.
- Šeparović, T., Uroda, N. 2009, *Antička zbirka Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika (Izbor)*, Katalozi i monografije 17, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split.
- Šimić Kanaet, Z. 2010, *Tilurium II. Keramika 1997. – 2006.*, Golden marketing-Tehnička knjiga, Zagreb.
- Taras, D. 2014, Gruba egejska keramika iz slojeva antičke luke u Zatonu, *Diadora*, Vol. 28, 191–218.
- Theuvs, F. 2009, Grave goods, ethnicity, and the rhetoric of burial rites in Late Antique Northern Gaul, in: T. Deks, N. Roymans, *Ethnic Constructs in Antiquity: The Role of Power and Tradition*, Amsterdam University Press, Amsterdam, 283–319.
- Tomazinić, Š. 2017, Belt types, identity and social status in late antiquity: the belt set in Emona's grave 18, *Journal of Roman Archaeology*, Vol. 31, 426–444. <https://doi.org/10.1017/S1047759418001411>
- Topić, M. 2004, Posuđe za svakodnevnu uporabu grublje izradbe, amfore, terakote i kultne posude iz Augusteuma Narone, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Vol. 96, 303–515.
- Toševski, A., Grgec, D., Padovan, B. 2012, Osnovno o genezi, sastavu i trošenju eocenskog fliša hrvatskog obalnog pojasa, *Rudarsko-geološko-naftni zbornik*, Vol. 25(1), 47–62.
- Van Thienen, V. 2017, A symbol of Late Roman authority revisited: a sociohistorical understanding of the crossbow brooch, in: *Social dynamics in the northwest frontiers of the late Roman empire: beyond decline or transformation*, Roymans N., Heeren S., De Clercq W. (eds.), Amsterdam University Press, Amsterdam, 97–126.
- Van Thienen, V., Lycke, S. 2017, From commodity to singularity: The production of crossbow brooches and the rise of the Late Roman military elite, *Journal of Archaeological Science*, Vol. 82, 50–61. <https://doi.org/10.1016/j.jas.2017.04.005>
- Vennarucci, R. G., Van Oyen, A., Tol, G. 2018, Una comunità artigianale nella Toscana rurale: il sito di Marzuolo, in: *Antico e non antico: scritti multidisciplinari offerti a Giuseppe Pucci*, Mimesis, Nizzo V., Pizzo A. (eds.), Milano – Udine, 589–597.
- Ventura, P., Cividini, T. 2007, Codroipo (UD): materiali da via Pordenone, *Quaderni Friulani di Archeologia*, Vol. XVII, 219–244.
- Višić-Ljubić, E. 1994, Pojasne kopče i okovi, in: *Salona Christiana*, Marin E. (ed.), katalog izložbe, Arheološki muzej u Splitu, Split, 227–238.
- Višnjić, J. 2009, Antički metalni nalazi, in: *Tarsatički Principij. Kasnoantičko vojno zapovjedništvo*, Radić Štivić N., Bekić L. (eds.), Grad Rijeka, Hrvatski restauratorski zavod, Rijeka, 155–172.
- Welc, F., Konestra, A., Dugonjić, A., Androić Gračanin, P., Rabiaga, K., Nowacki, B. 2019, Multidisciplinary insight into late Roman rural

settlement on the northeastern Adriatic coast of Croatia: Island of Rab case study, *Polish Archaeology in the Mediterranean*, Vol. 28(2), 481–508.

Zagermann, M. 2014, Spättrömische Kleidungs- und Ausrüstungsbestandteile entlang der via Claudia Augusta in Nordtirol, Südtirol und im Trentino Militarisierung der Alpen in der Spätantike?, *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission*,

Vol. 95, 338–441.

Zarmakoupi, M. 2011, Porticus and Cryptoporticus in Luxury Villa Architecture, in: *Art, industry and infrastructure in Roman Pompeii*, Poehler E., Flohr M., Cole K. (eds.), Oxbow Books, Oxford, 50–61.
Zarmakoupi, M. 2014, *Designing for luxury on the Bay of Naples. Villas and Landscapes (c. 100 BCE-79 CE)*, Oxford University Press, Oxford.

SUMMARY

Research carried within the project “Archaeological topography of the island of Rab”, while taking into consideration all archaeological evidence on the island, has in recent years concentrated on several of the numerous newly identified Roman rural residential complexes on the island. Among these, in the northwestern part of the Lopar peninsula, between two small bays called Siće and Dedan, Roman rural complex on the cape of Zidine was under scrutiny. Fieldwork activities conducted during several research campaigns consisted of non-invasive documentation and remote sensing that were undertaken to gather the basic information so far collected about this site. First, a comprehensive preliminary analysis that followed the extensive documentation of the still-standing walls of the Zidine Roman rural complex was conducted. Four visible walls erected at different altitudes, stretching along the horizontal terrain contour, that is, following the terraced slopes downwards and facing the shores of Siće bay were documented. After the clearance of the site, a buttress supporting the southernmost (and lowermost) wall was discovered, so a new hypothesis elaborating multiple level floor arrangement that was potentially used as a substructure or podium emerged. Geophysical prospection of the northernmost available part of the complex at Zidine followed, as to ascertain the results from earlier geophysical prospection that took place in 2004, to update the floor plan and to presumably delimit the supposed outline of the complex. This prospection resulted in identifying two separate architectural units; southern and northern ones, that clearly show deviation in their orientation, which could implicate subsequent chronology and/or different allocation of the two aforementioned architectural units. When integrated with the results of aerial imaging analysis, this spatial planning could imply the existence of a possible detached production zone, set apart from the residential one. The described architectural complex at cape Zidine can be placed in the context of ancient residential and productive rural sites, i.e., it could be interpreted as a maritime or coastal villa. Several arguments support such an assumption; this complex shares a considerable number of features that are manifested in its very location along the coast and in the architectural solution that can be proposed on the basis of preserved architecture. It is not uncommon for such ancient residential complexes to be built, due to the attractiveness of space and ambiance, on elevated positions, capes or steep coastal cliffs next to the sea.

Scattered finds collected sporadically here in the last 30 years were for the first time systematically analysed and presented in this

paper. This helps to answer the most prominent questions regarding the dates of this rural complex, as well as to better understand its purpose and usage throughout time. In general, the earliest finds collected at the site date to the 1st half of the 1st century BC (Almgren 65B fibula), while the majority of finds testify to the continuous usage of the complex at Zidine cape intensively in the period of the 2nd – 5th c., while the lifespan of this complex lasted probably until the 6th century. Pottery finds imply intensive contacts and speak of outspread trade networks typical for the wider area of Kvarner and the eastern Adriatic (northern Italy, eastern Mediterranean, North Africa), while metal finds in this context suggest somewhat different, perhaps continental contacts that are not necessarily exclusively of a commercial nature, but, especially in the later period, possibly signaling individual mobility. They might also indicate the tenor of its inhabitants, especially in the 4th - 5th c. Other finds are, on the other hand, indicative of architectonic solutions (e.g., mosaic tesserae, tubuli, painted plaster) and activities engaged on the site (fishing, craft activities) or in the wider area of western Lopar. Newly observed distinctiveness, together with recognized typical features and activities indicated at the site of Zidine can still only be considered as hypotheses that need to be tested in forthcoming research, but they already speak of the great potential of the site and need for its serious protection.

Acknowledgments

Field research at Zidine was carried out within “Archaeological topography of the island of Rab” project, led by the Institute of Archaeology in Zagreb and the Institute of Archaeology of Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw (Dr Ana Konestra, Dr Fabian Welc, prof. UKSW), with support of the respective institutions, the Ministry of Culture of the Republic of Croatia and Lopar Culture Centre. The authors would like to thank their colleagues Remza Košćević, Asja Tonc, and Marko Dizdar for their help with metal finds identification and bibliography. We also thank our colleague Ranko Starac for information on fibulae from Rijeka and its surroundings as well as their inventory data.

Part of the work presented in this article was supported thanks to a grant from the Polish National Science Center (Narodowe Centrum Nauki): *The fall, crisis or transformation? Correlation of the late antique settlement pattern changes with environment and climate fluctuations in the north-eastern Adriatic region based on results of geoarchaeological and palaeoclimatic research*, ID: 478202 NO. 2020/37/B/HS3/02458.